

Magisteruppsats i praktisk kunskap, 2010, 22,5 p

Södertörns högskola

Centrum för praktisk kunskap

Joker och forumspelspedagog – yrkestillvaro i variation

Agneta Josephson

Handledare Lotte Alsterdal

Abstract

Joker and forum play pedagogue – a varied professional existence

By means of text creation I approach, reflect upon and try a number of aspects of my own professional existence as a joker in forum theatre and as a forum play pedagogue.

This essay is structured like the days of a week and it specifically relates three problematic situations: first, a Monday containing a case of discrimination during the performance, then, a glimpse from a Wednesday when I failed to use the time with enough consideration of our common work and, finally, a Thursday when I was professionally questioned.

These three situations are described thoroughly and then they are tried by me. This is carried out partly by reasoning, partly by using for example sociological, pedagogical and above all philosophical texts in order to widen my understanding of my existence as joker and forum play pedagogue.

When writing this essay I really realized the importance of taking the reactions of the spectators into consideration. I have had the opportunity to develop thoughts about the way in which reflection is created and thoughts about different layers of reflection. I have also pondered over the way in which I distinguish between forum play and therapy as a forum play pedagogue. Yet another question I consider is to what extent the interaction between myself and my clients influences the performance of my work. I have also included thoughts about in what way a person's professional position and power influence our common work. Finally, my intention is to make my text in some way illustrate its contents. The importance of striving towards this aspect became more and more obvious as the text developed. Among other themes I have focused on for example norms, constructions of time and language metaphors. When writing this essay, I have detected gaps, or inconsistencies, in my performance where ways of thinking are contradictory. I believe these gaps, or inconsistencies, to be the very means for a continued dialogue in the future.

Innehållsförteckning

<i>En söndagskväll</i>	1
<i>En måndag, en fruföreställning</i>	1
<i>Varför skriver jag min essä?</i>	4
<i>Vad utspelade sig också?</i>	5
<i>I gläntan ett scenögonblick</i>	8
<i>Hur skulle jag ha kunnat göra?</i>	10
<i>En tisdag i närhet till tänkares texter</i>	12
<i>Forumteater, forumspel och bakgrund</i>	13
<i>Om att i gliporna söka ordens och sinnenas riktadhet</i>	15
<i>Emotioner, aktning, makt och positioner</i>	18
<i>Barnmorskekonst</i>	22
<i>Om reflektion</i>	24
<i>En glimt från en onsdag då jag inte samarbetade</i>	27
<i>En torsdag med möten?</i>	28
<i>Efterkänsla – eftertänksamhet</i>	29
<i>En fredag, vardag med funderingar</i>	34
<i>Att i möten mellan tankestilar balansera anseende, likvärdighet och dominans</i>	34
<i>Att få kritik</i>	37
<i>Tystnad och gränsen mot terapi – personligt och gemensamt</i>	38
<i>Tempo, rytm och rörelse</i>	40
<i>En stolladag med konstruktion och dekonstruktion</i>	42
<i>Att konstruera nytt och att bevara gammalt</i>	43
<i>Har tillvaron en stor berättelse?</i>	47
<i>Före efter</i>	49
<i>Sammanfattning</i>	51
<i>Källor</i>	52
<i>Litteratur</i>	52
<i>Tidnings- och tidskriftsartiklar</i>	54
<i>Otryckt material</i>	54
<i>Bilaga</i>	55

En söndagskväll

... och så föddes i sekunderna min rörelse: svarta jeansen, tröjan, en broms, strumporna – oj ett hål, boken om vackra trädgårdar, musiken, ett äpple – nej inte ett äpple; jag går igenom och prickar av så att jag får med mig det som står på listan. Det är söndagskväll och jag packar inför morgondagens resa.

Så kan en av mina arbetsveckor börja. Varje vecka är den andra olik.

Jag bjuder dig om du vill, att slå följe med mig in i min essä. Den är byggd som en vecka. Du kommer att möta mig i två aspekter av mitt yrke: *jokern* som ställer frågor till den aktiva publiken under forumteaterföreställningar och *forumspelspedagogen* som använder forumteaterinspirerade arbetssätt i arbete inom grupper. Välkommen till måndagen:

En måndag, en fruföreställning

Här står jag i mina svarta jeans och tröjan som sticks mot halsen, står i den brandgula skolcafeterian efter att ha skramlat på tåg i många timmar. Bakom mig, på scenen, gestaltas hur den unga läraren Pernilla vänder sig till rektorn David för att få stöd. Pernilla kommer från ett möte där hennes lärarkollegor bokat in flera prov under Id-al-fitr, godkänt religiös diskriminering, talat om svartskallar, fuskare.¹ Pernilla har kämpat emot utan att bli hörd. Publiken får nu se hur Pernilla blir ignorerad, tillplattad och lätt förlöjligad av rektorn.

Då, just då, står jag där och tittar ut över publiken. Nej, jag tittar inte, jag ser. Bakom mig spelar skådespelarna forumteater. En kränkande situation spelas upp, på nytt föds den i varje publikgrupp. Pjäsen slutar med en fråga till publiken: Hur kan vi göra för att förändra det här? Pjäsen spelas igen. Publiken inbjuds att stoppa spelet, att bryta barriären mellan scen och åskådare – att komma fram på scenen, byta ut en av skådespelarna och prova alternativa handlingar. Med hjälp av den skildrade konflikten söker vi, ur allas våra erfarenheter, vägar ur förtryck – stigar till dialog. Det personliga finns som del i den gemensamma väven, vi förstår att ändra mönster som låser.

Jag står här och jag tänker: Ska någon stoppa spelet? Ska någon komma fram och prova eller visa handlingar som skulle bryta rektorns agerande, handla på sätt så att de religiösa och etniska förtrycken inte sanktioneras? I publiken finns personal från en gymnasieskola, skolledare, lärare. De sitter lätt grupperade – de längst fram som nickar och ruskar sina huvuden i takt med

---

¹ Id al-fitr [...] islamisk högtid vid fastans upphörande se <http://www.ne.se>.

skeendena på scenen, en klick med många i kjol, blåställsgruppen och några längst bak som tycks tro att de inte syns.

En ”lyckad” föreställning är en föreställning där många ur publiken väljer att byta ut och att undersöka tillsammans med oss. Vi undersöker hur förtryck kan brytas. Letar varianter av handlingar möjliga att använda. En lyckad föreställning är när publik byter ut, inte av plikt, utan av lust eller upprördhet. När åskådarna avbryter, inte för att tillfredställa mitt eller skådespelarnas behov, utan gör det sprunget ur egen drivkraft. En lyckad föreställning är kraftfull, ingjuter mod i oss att handla inte bara i nuet – utan även i nuen i livsvärlden, tillvaron, varat, senare, i andra rum.

Och ja. Stopp! Nu ropar hon, som jag senare får veta heter Samira, stopp med kraftfull och molnfri röst. Hon visar tydligt att hon vill ingripa. Det är inte alla gånger stopp ropas med sådan tydlighet. Hur upptäcker jag då att en människa vill byta ut skådespelaren för att utforska sätt att bryta de skildrade kränkningarna? När människor själva ger röst till sin vilja är det lätt. Hur ser jag annars att någon är på väg? Det är något med ögonkontakten som tas med mig, den alldeles speciella manande ögonkontakten. Ibland är det det intensiva samtalet med den som sitter bredvid, suckarna och nejen, den lilla flytten från tillbakalutandet på stolen, framåtrörelse och muskelspänning. Vad gör jag? Jag ställer frågor. Kan det gå till så här? Vill vi att det ska vara så här? Hur skulle vi kunna prova att göra? Hur skulle vi mer kunna handla? Om vi tittar på och inte gör något, tillåter vi då? Var går gränsen? Jag är där i sinne och kropp, rör mig över rummet. Jag är lugn, men med intensitet. Jag säger: ”Jag kommer inte att tvinga någon att komma fram till scenen, då är ju vi kränkande mot er. Jag kommer att peppa och uppmuntra, för vi behöver lära gemensamt. Vi behöver utforska hur vi kan göra när det blir så här. Men ingen blir tvingad.” Jag säger ”välkommen, prova.” Jag talar om att man inte behöver veta eller ha tänkt igenom för att prova. Det kan vi ju inte i vardagen, då bara händer det. Vi finns där och måste handla eller icke-handla.

Finns icke-handlande? Doktoranden i filosofi, Christian Nilsson, menar med hänvisning till Aristoteles i sin text *Fronesis och den mänskliga tillvaron* att frågan inte kan vara om vi ska handla eller inte ”vi håller alltid redan på att handla, vi står redan i en situation – frågan är *hur* vi ska handla.” Han skriver om fronesis och hur han uppfattar att Aristoteles såg på fronesis.² ”[F]ronesis kan bara existera i rörelse. Kanske kan *fronesis* därför visa sig bara i *hur* den teore-

---

² Christian Nilsson, ”Fronesis och den mänskliga tillvaron” i *Vad är praktisk kunskap?* red. Jonna Bornemark & Fredrik Svenaeus, Södertörn studies in practical knowledge 1, Huddinge 2009, s. 48, Nilssons kursivering.

tiska reflektionen kommer till uttryck [---]" som "ett slags omdömeskraft [---][i] den punkt där överläggningen genom beslut övergår i handling." ³

Kanske är det i en sådan punkt som Samira, efter att i sitt inre ha överlagt börjar handla och det genom att ropa stopp?

Det händer att jag efteråt inser vad jag har missat. Så kom det att bli den här gången i den brandgula cafeterian i Skåne. Efteråt hörde jag det som också blev sagt, som också sades i rummet, men som ingen, inte jag, inte skådespelarna, inte kollegorna, inte ledningen ... Nej inte heller jag, tog i.

"En så'n skulle man inte vilja ha till fru."

Det springer runt i mitt huvud, telefonerar i mina öron. Fan, vad är meningen om vi är 80 personer i rummet i arbete mot diskriminering och låter det hända inför våra öron, ögon, kroppar, inför våra jag och inget gör?

Jag stod där och var fullt upptagen av att ta emot det Samira gjorde på scenen – det var vi nog flera som var. Hon var stark. Hon sa ifrån med skärpa. Hon tillät inte rektorns tillplattande. Hon använde röst, kropp, ord, sitt sätt att närma sig, sitt sätt att se honom rakt i ögonen. Hon tillät inte diskrimineringen.

Tillät vi den diskriminering som just skett i rummet? Med vilken rätt uttalar mannen sig om henne som presumtiv fru? Visst var det diskriminering? Diskriminering av henne som kvinna? Heteronormativ diskriminering? Kommenterade han henne för att hon inte var genomsvensk? För att hon var för ung? Eller för framåt?

Nu, just nu, sitter jag och tänker och känner åter händelsen i den brandgula cafeterian.

Hej Samira,

Vi träffades när jag och skådespelarna i Breyta spelade forumteater hos er. Jag har tänkt på dig efteråt. Du gjorde väldigt viktiga saker i dina utbyten på scenen och du gjorde det på ett sätt som för mig var förtroendeingivande ⁴ Såna som du behövs! En gång när du bytte ut var det en man i publiken som sa något i stil med "en sån skulle man inte vilja ha till fru." Han har fel.

Han själv vill antagligen inte (av någon anledning som jag inte vet) ha en fru som du. Men han har helt fel när han uttalar sig med "vill man inte ha" för han kan bara uttala sig om sig själv. I efterhand önskar jag att jag hade tydliggjort det där i rummet när vi spelade för er. Du, jag och alla andra hade rätt att förstå att det han sa gällde honom och inte alla andra.

---

³ Nilsson, 2009, s. 49 f, Nilssons kursivering.

⁴ Ett utbyte är det en person från publiken gör genom att komma fram till scenen och utforska alternativa sätt att handla i den framspelade situationen

Min erfarenhet är att vi är många män och kvinnor som uppskattar partners som är modiga, har civilkurage och väljer att stå på sig i viktiga frågor. Jag drog lärdom av det som hände!

Med värme

Agneta Josephson, Forumteatergruppen Breyta

Nyss, just nyss skickade jag det.

Varför skriver jag min essä?

Jag skriver texten för att finna mina ännu oformulerade tankar, känslor och insikter, för att upptäcka det jag vet, det som redan är tänkt och känt, jämte det jag inte tidigare känt och tänkt om och i mitt yrke. Medan jag skriver kommer jag att fundera på vad du min läsare skulle vilja infoga, vad som skapas hos dig.

I mitt nu är texten min. Du är del av min text – jag formulerar mig i tänkt dialog med dig. I ditt nu är texten din. Vad föds i ditt nu?

”[D]en kvalificerade undviker det abstrakta och närmar sig verkligheten genom konkreta exempel.”⁵ Det menar professorn i yrkeskunnande och teknologi Bo Göranson, med hänvisning till Diderot och Dreyfus, och beskriver det som karakteristiskt för en person med djup kunskap i sitt yrke.

Mikael Alexandersson, professor i pedagogik, skriver ”Jag vill bestämt hävda en intellektuell hållning i och till det egna arbetet. I den hållningen är reflektionen central [---] för att kunna ta ansvar för den egna kunskapsbildningen fordras en systematisk, kritisk attityd [...]” och han betonar att kunskapsstillväxt sker i växelverkan mellan åsikter snarare än i att finna lösningar på specifika problem.⁶

Professorn i filosofi Fredrik Svenaeus formulerar ”Genom att i det fenomenologiska studiet utveckla en viss begreppsapparat och vända blicken mot det generella i det individuella, överskrider vi det blotta beskrivandet och närmar oss en mer systematisk förståelse av innehållet och strukturen i våra upplevelser.”⁷

Det kan se ut som att de två jag citerat först, Göranson och Alexandersson, har olika uppfattningar men jag uppfattar dem, trots att jag har klippt ihop dem på detta sätt, båda som angelägna om såväl närhet genom konkreta exempel som av systematisk intellektuell hållning. Jag

---

⁵ Bo Göranson, *Spelregler: om gränsöverskridande*, Stockholm, Dialoger, 2001, s.28

⁶ Mikael Alexandersson, ”Tankens krökning tillbaka mot sig själv” i *Pedagogiska magasinet* 2007:1 s. 33.

⁷ Fredrik Svenaeus, *Sjukdomens mening: det medicinska mötets fenomenologi och hermeneutik*, Stockholm, Natur och kultur, 2003, s. 49.

har i denna essä låtit mig inspireras av fenomenologi. Jag har valt Svenaeus', Göranzons och Alexanderssons citat för att jag vill belysa att jag finner det viktigt att betrakta såväl det systematiska som det högst individuella. Jag strävar efter att söka kunskap om min yrkesutövning genom att skrivande närma mig några situationer som jag har upplevt. Jag söker också betrakta situationerna på avstånd med en mer intellektuell analytisk hållning.

Gadamer talar, enligt Svenaeus, om förståelsehorisonterers sammansmältning och betonar sammansmältningarnas dialogiska form. ”Också när objektet för vår tillägnan är något som inte kan tala till oss direkt – en text – är det självt aktivt och förändras genom en serie av läsningar från olika historiska positioner.”⁸

När jag i min essä reflekterar tillsammans med andra tänkare har jag sökt texter med horisonter främst hämtade från fälten sociologi, pedagogik och yrkeskunnande men i synnerhet filosofiska texter. Jag använder skrift för att ge dig och mig möjlighet att utveckla det kända, det tänkta, det förnimmade, det otänkta, det okända.

I vilken mån gör jag det för att förundras, förstå, förändras, förbli, förtöja, förhöja?

Mitt yrke består av ständig kommunikation. I min text liksom i mitt arbete låter jag tiders tänkares tankar möta våra.

Välkomna med min rörelse, in i min tidslighet, först en måndag.

Vidare till mitt då, nu och sedan – via veckan, dag för dag...

Vad utspelade sig också?

Direkt efter föreställningen dröjde Samira och hennes kollega sig kvar och pratade med några av skådespelarna, jag stod lite vid sidan av och deltog halvt om halvt i samtalet. Hon sa bland annat: ”Män i min kultur vill inte heller ha en kvinna som jag.” Det uttalandet och mannens utkastade kommentar dundrade i mitt huvud dagarna efter föreställningen.

Jag blev mer och mer förbannad på mig själv.

Det vred mig och sved i mig att jag inte hade tagit mitt ansvar under föreställningen och jag ville åtminstone försöka göra det i efterhand. Det gjorde att jag den här gången skickade ett mail – det är inget jag brukar göra. Hade jag kunnat leva skeendet i den brandgula skolcafeterian en gång till så skulle jag ha velat hantera situationen på ett annat sätt.

Hur började den här dagens arbete? När vi lite stela och trötta klev av tåget blev vi mötta, inte av den som tidigare sett föreställningen och beställt arbetet, istället av två ej insatta rekto-

---

⁸ Svenaeus, s. 100.

rer. De visste inte riktigt vad det var vi kom för att göra. Det är vanligt att vi kommer till skolorna när de har studiedag om diskrimineringslagstiftning. På förmiddagen brukar lärarna ha arbetat med och reflekterat över sin skolas likabehandlingsplan. Så var det inte nu. En av rektorerna berättade att lärarna på morgonen hade fått del av en undersökning som visade att de jämfört med andra skolor, hade använt mycket pengar, men nått dåliga resultat. Mina känslor och tankar for runt. Jag kände oro som jag inte ville sprida. Var det här verkligen rätt tillfälle för den här gruppen att vara med om en forumteaterföreställning? Hade de inte helt andra behov? Jag andades medvetet lugnt, var en stund hos min oro, sökte och såg så småningom för min inre syn ett annat tillfälle som hade börjat med dåliga premisser och slutat i en varm kraftfull känsla. Min oro släppte inte helt men förhoppningsvis spred jag den inte till rektorer och skådespelare.

När vi kom fram till skolan fick vi praktiska uppgifter som vi normalt inte ska behöva ha. De på skolan hade inte iordningställt spelplatsen, i det här fallet en skolcafeteria. Vi som teatergrupp fick flytta bord och stolar. Min och vår irritation började pyra. Att cafeterian låg i en korridor där folk kom och gick och att några reparerade en läskautomat gjorde oss störda. Vi vill gärna ha en koncentrerad stund för oss själva innan vi möter publiken.

Efter ett tag började lärarna anlända i grupper. När alla hade kommit på plats började vi föreställningen som vi brukar, med att vi presenterade oss och att vi utgör Forumteatergruppen Breyta. Vi fick anstränga oss för att inte vara ockuperade av irritation. Vi frågade hur många som stött på forumteater tidigare. Den här gången tror jag inte att någon hade gjort det. Jag berättade att Breyta betyder förändra på isländska och att publiken skulle få tillfälle att förändra det som händer på scenen.

Innan pjäsen började bad jag alla i publiken om att minnas tillbaka till sin egen skoltid och i minnet söka rätt på en situation där någon blev kränkt. Rummet blev helt stilla och jag fick ett starkt intryck av deras i nuet närvarande minnen. Jag var inte längre irriterad, det var skönt att publiken följde med oss in i skeendet. Nu fick de istället känna efter, och tänka ut, hur de hade önskat att de vuxna på deras skola från förr skulle ha gjort för att förhindra kränkningen eller för att hjälpa till när den hade skett. Jag bad dem också känna efter, och tänka sig någon vuxen från skoltiden som de hade haft förtroende för och som de skulle ha kunnat vända sig till. Avslutningsvis sa jag ”för det är väl de vuxna vi vill vara, de som ungdomarna känner att de kan vända sig till”. Min känsla var att flera ur publiken nu var intresserade av det som komma skulle, men också att några inte riktigt förstod vad de hade hamnat i.

Jag tänkte inte på Samira i det här skedet, men hon satt tillsammans med en arbetskamrat på första raden. Vi spelade fem scener, en om sexuella trakasserier och diskriminering på grund av

kön, en om religiös diskriminering, en om heteronormativitet, en om kränkningar skickade via sms och slutligen en om diskriminering på grund av funktionshinder. Efter var och en av scenerna fick lärarna, mycket kort, i par samtala om hur man skulle kunna hantera situationerna på andra sätt än de som vi visat. Mitt under pågående föreställning körde en enorm långträdare fram och ställde sig så att den bullrande täckte de fönster som fanns längs väggen bakom scenen. Jag växlade blick med en av skådespelarna som just då inte spelade på scenen. Känslan av att vara utmanad av besvärliga omständigheter infann sig. För lärarna var kanske detta vardag – detta att hela tiden bli störda av än det ena och än det andra. Tyst sa jag till mig själv: släpp inte, den här publiken har också rätt att få en bra föreställning. Det är inte deras fel.

Vems fel det var vet jag inte och jag är glad över att jag inte började fundera över det där och då. Även senare menar jag att det är en hindrande fråga att ställa sig. Jag är mer intresserad av hur situationen är möjlig att hantera trots att den rymmer praktiska problem. Varje gång vi spelar kommer det att finnas praktiska uppgifter att lösa och handha, de ingår i verksamheten. Och det är väl också något den som arbetar i skolan är mycket förtrogen med, det att oförutsedda saker inträffar.

Vi gick vidare i föreställningen utan att kommentera den bullrande långträdaren. När vi hade spelat hela pjäsen bad jag åter personerna i publiken att känna och tänka tyst för sig själva. Denna gång på hur de tycker att vuxna i skolan ska vara med varandra, för att en stämning av att vilja förhindra kränkningar ska infinna sig. Därefter bjöds alla i publiken att komma fram på scenen. Jag minns inte så noga just hur det var den gången men antar att några var kvicka på att gå dit medan andra lite mer motvilligt släntrade fram. Jag minns att alla kom. Framme på scenen inbjöds alla att delta i en övning där uppgiften är att skaka hand med varandra. I bakgrunden spelade vi musiken som ingår i föreställningen, Doris som melodiskt och glatt sjunger *What a lovely day to wake up in the morning*. Långt nere i mig gnagde att så helt lovely var inte början av den här dagen, men jag tillät inte känslan att komma helt i ljuset. Väl tillbaka på sina platser fick publiken genom röstning välja de två scener som de fann mest intressanta.

De valde bland annat scenen om religiös diskriminering. Jag fick arbeta med min tillit till att även den här publiken skulle hantera föreställningen på ett sätt som skulle vara av värde för dem. Det är en förtröstan som jag oftast har naturligt, nu fick jag koncentrera mig för att få rätt på den. Jag tror inte att jag nådde helt fram.

Skådespelarna började spela och jag stod framme på scenen. Kanske stod jag från början på vänster sida av scenen, då gick jag sedan över till höger sida så att jag säkert kunde se och ha möjlighet att möta alla i publiken. Så ropade någon stopp och skådespelarna stoppade omedel-

bart spelet. Men den här sekvensen av arbetet, den dagen i skolcafeterian, är helt borta ur mitt minne. Jag vet att flera ropade stopp och att de kom fram till scenen och undersökte flera olika sätt att hantera situationen på, men hur det gick till skymms i mitt minne av det som senare hände när Samira var på scenen.

I gläntan ett scenögonblick

Sven-Olov Wallenstein, lärare och forskare i filosofi och estetik skriver med hänvisning till Heidegger om varat som en rörelse ”som ger öppenhet åt tanken, som tingens och det varandes ”ljusning” (*Lichtung*), möjligheten att formulera en ny relation till rummet, till platsen och vårt sätt att bebo den.”⁹

Genom att i text ge ljusning till stunden med Samira utforskar jag hur jag med forumteater bebygger och bebor del av den tid som är min. Genom forumteater ges vi – menar jag – möjlighet att utforska och bebygga ett ögonblick som vi ger oss rätten att omta och förändra. Vi omskapar kanske och bygger genom livets rörelse ständigt vidare våra då i våra nu?

När Samira ropade stopp frågade jag om hon skulle kunna tänka sig att prova hur hon skulle kunna göra. Jag frågade henne om hon ville komma fram till scenen och prova att göra på ett annat sätt och varifrån hon i så fall ville göra det. Hon ville och skådespelaren som spelade den förtryckta gick åt sidan.

I det här skedet brukar jag vara koncentrerad på personen som agerar med oss på scenen. Jag står i kanten av scenen på ett sätt så att jag ser ansiktet på åskådespelaren, åskådaren som nu skådespelar. Åskådespelaren är på scenen så länge personen själv vill. Efter ett tag brukar jag stoppa spelet för att fråga om den som är framme på scenen vill fortsätta eller inte. Min erfarenhet är att de som kommer fram på scenen ibland går in i spelet så mycket att de glömmer att de har rätt att gå av scenen när de inte längre vill vara kvar. Så gick det förmodligen till den där gången också. Jag kan minnas att Samira hade varit aktiv innan hon ropade det stopp som ledde fram till mannens ogillande uttalande. Jag minns också att andra var framme tillsammans med oss på scenen; att det var trögare än det brukar vara, men att några ur publiken agerade. Jag anar att jag hade en befriad känsla när personer ur publiken även denna lätt kaotiska gång valde att medverka, men minnet av det som hände och vad jag kände är grumligt.

Av Samira minns jag att hon hade halvlångt mörkt hår, kanske var hon tjugofem, trettio år, ingen anmärkningsvärd klädsel. Med utgångspunkt från hennes agerande uppfattade jag henne

---

⁹ Sven-Olov Wallenstein, ”Heidegger, tekniken och naturen” i *Glänta* 2009:4, s. 20.

som klok, ivrig och entusiastisk. När hon mötte scenens rektor använde hon ögonkontakt. Hon gav sig inte när han försökte slingra sig. Hon använde argument som inbegrep lagstiftning och skolans värdegrund. Hon stannade kvar och backade inte. Hon stod på elevernas sida i argumentationen och hon krävde att rektorn inte skulle fly sitt ansvar.

Jag var koncentrerad och tog in det Samira gjorde, hur hon gjorde det, vad hon sa. Patric som spelar rektorn gav henne rejält motstånd. Men hon svajade inte. Jag var glad och imponerad över hennes handlingsförmåga. Det var skönt med ett så bottnat och modigt agerande. Jag tyckte om att hon inte var fördömande utan kunde beskriva vad som sagts och vad som hänt och sedan kräva att rektorn skulle ta sin del av ansvaret. Och mitt i detta så ropar någon ” En så'n skulle man inte vilja ha till fru.” Men jag hade varken sidoseende eller sidolyssnande. I efterhand vändades jag, men inte då. Kanske sa någon något till mannen som kommenterade, men jag hade senare ingen känsla av att det gjordes. När Samira gick av scenen frågade jag, som jag brukar: ”Vad fick vi se Samira göra? Hur rörde hon sig? Vad sa hon? Hur sa hon det? Hur använde hon sin röst? Använde hon sig av närhet och avstånd? Hur? Vad hände med rektorn? Minskade förtrycket? Vad gör hon som får det att minska? Vilka strategier använder hon som vi kan använda oss av? Vad kan hända om vi gör det här i verkligheten utanför scenrummet?” Flera ur publiken formulerade på olika sätt det hon spelat framme på scenen. Sedan gick vi vidare. Jag frågade: ”Hur kan man mer prova att göra?” Den frågan ledde i sin tur till att nästa person kom fram och utforskade andra sätt att hantera situationen. Eller gjorde vi det, undrar jag nu? Kanske vi avrundade efter att vi lyft aspekter av Samiras insats? Jag minns inte. Tidigare skrev jag att minnet skymdes av obehaget som jag kände. Så kan det vara, men jag vet också att jag ibland när jag varit mycket koncentrerad och närvarande i nuet senare inte riktigt kan framkalla minnet av det jag varit i. Här kan det nog ha varit en kombination av obehag och närvaro.

Jag tycker inte att jag fullt ut tog mitt ansvar. Jag var koncentrerad på Samira. Det var och är bra. Hon gör något stort när hon går fram på scenen och agerar. Det krävs mod att göra det. Hon tar ansvar när hon bjuder på att öppet inför alla utforska hur man skulle kunna handla.

Skådespelarna har sitt ansvar, till exempel att genom sina roller ge motstånd så att situationen blir en situation av lärande och inte bara ett uppvisande av kunskaper som redan finns. Skådespelarens ansvar är också att, parallellt med motståndet som skådespelaren ger med hjälp av rollen, låta nu-situationen rymma trygghet. Jokern, det vill säga jag, har ansvar både för trygghet och för utmaning. Jokern är den person som fungerar som länk mellan scen och publik. Som joker har jag huvudansvar för tryggheten i nu-situationen som åskådespelaren befin-

ner sig i, men med tillit till åskådespelarens egen kraft. Det finns viss risk att som joker ta för stort ansvar, att inte ha tillit till andras kapacitet. Jag tog inte *för stort* ansvar när Samira var på scenen. Jag tog inte *tillräckligt* ansvar. Det räcker inte med att vara koncentrerad på åskådespelaren. Det räcker inte heller att vara noggrann med vilka frågor som kan ställas efter ett utbyte. Jag måste också kunna ta in publiken och det den framkallar. Det kan ibland vara svårt.

För många år sedan när vi turnerade med en föreställning för tolvåringar framstod det tydligare att jag som joker hade ansvar för att hantera publikens reaktioner. Med vuxna har det inte framstått lika klart. Det gör det nu. Jag hälsade alltid tolvåringarna en och en genom att ta i hand och strävade då efter stor närvaro i det korta individuella mötet. Vi mötte också tolvåringarna i samtal om värdefrågor innan vi började spela. Vi var måna om att skapa en situation i rummet där vi alla gemensamt fick ta ansvar för en inklämmande stämning. Vi talade med deras lärare före föreställningen och bad dem att delta på samma villkor som barnen. Vidare bad vi läraren att inte hålla i ordningen så att vi skulle få möjlighet att göra det på vårt sätt. Jag minns det som att lärarna och barnen ofta njöt av att slippa ha sin vanliga rollfördelning. Ofta lyckades vi skapa en stämning där barnen, och vi vuxna, delade livsfunderingar med varandra.

Om, eller när, någon tolvåring slängde en kommentar från publiken gick det att luta tillbaka på stämningen och det var lätt att få dem att kanalisera sina klagomål i ett kreativt agerande. En stor skillnad mellan arbete med vuxna och barn är att det framstår som naturligt för oss vuxna att säga till barn när vi anser att de handlar fel. Vi ville inte säga åt barnen. Riskerna fanns då att vi halkade tillbaka till ett klassiskt mönster av att jag som vuxen använder min makt till att tillrättvisa dig som barn. Det maktmönstret riskerade att spridas och stjäla den stämning som vi gemensamt hade skapat. Det var inte gynnsamt för arbetet. Men det hände förstås titt som tätt att vi sa till. Någon gång tyckte vi att det var rätt, ofta funderade vi på hur vi skulle ha kunnat förebygga så att det inte skulle ha behövts.

Kan jag säga till vuxna? Vill jag det? När vill jag i så fall det? Vad lär vi när vi säger åt varandra? Vem lär? När är det vår förbannade skyldighet att säga åt en medmänniska? Jag arbetar ju med rätten för oss människor att säga stopp och förändra. Det är klart att jag och vi ska stoppa kränkningar. Hur?

Hur skulle jag ha kunnat göra?

När jag nu går tillbaka till det som hände så blåser min ilska upp och jag vill skrika: *Och vad i helvete gör du? Med vilken rätt kastar du ur dig uttalanden som kan kränka Samira och många av oss här inne. Sitt inte på din ända och kritisera, gör nåt!*

Jag tycker inte att det hade varit helt fel att skrika så om känslan hade infunnit sig på plats, men det är inte ett handlande jag skulle sträva efter. När jag nu söker efter sätt att handla i situationen så finner jag inget som jag uppfattar som ”det rätta sättet”. I skrivande stund föds också känslan, tanken: det som hände kan ha varit ett av de allra bästa sätten att lära. Frukomentaren var en krock mellan hur några av oss i rummet förstår/förstod värden och världen, det kan ha gjort att vi har utvecklats. Jag har definitivt utvecklats med tanke på att den här texten tar sin utgångspunkt i det lärande jag kan få genom frukomentaren. Samira kanske också utvecklades. Kanhända lärde även andra med utgångspunkt från detta, de kände ju varandra och kanske fann de i händelsen en utmaning som de senare tog tag i. Dessa möjligheter till trots så skulle jag ha velat handla på ett annat sätt. Nu utforskar jag det likt i en forumteaterföreställning genom att öppna för några möjliga sätt att handla:

När mannen säger ”En så'n skulle man inte vilja ha till fru” så stoppar jag Samiras handlingar på scenen för att fråga henne om hon är klar. Jag lägger mig vinn om att ha tagit in vad och hur hon har gjort. Jag säger till publiken att vi snart gemensamt ska ha reflektion om Samiras utbyte. Därefter vänder jag mig till mannen i publiken och säger: *Du sa 'En så'n skulle man inte vilja ha till fru' hur tänkte du då?* Eller bara: *Vänta. Vad menar du?* Hur sedan samtalet skulle kunna komma att utvecklas kan jag inte veta. Efter samtalet återgår jag till Samiras utbyte så att vi gemensamt får syn på hennes handlingar och hur vi kan använda oss av dem. Ett annat alternativ är att säga: *Det som du gjorde nu i och med din kommentar ingår inte i det här arbetssättet, däremot är du välkommen att utforska hur du skulle kunna prova att göra i den här situationen.* Eller kanske skulle man kunna säga: *När du gör så blir du den som utsätter någon för kränkande behandling, något som liknar det som görs i pjäsen.* Sedan till Samira, *Nu, när han säger så här, vad önskar du då göra eller säga?* Ytterligare ett alternativ är att skådespelarna fångar och gestaltar hans kommentar och publiken får byta ut och möta den på olika sätt. Jag skulle också omedelbart kunna stoppa upp efter mannens uttalande och säga att jag uppfattar hans uttalande som diskriminerande och därefter lyssna till vad och hur han svarar. Eller jag skulle kunna bestämma mig för att han inte menade så illa och säga ungefär: *Det här lät illa, som jag uppfattade det, men menade du så illa? Vad menade du egentligen?* Ytterligare en väg skulle kunna vara att söka upp honom när publiken håller på att lämna lokalen för att samtala med honom. En variant är att be honom och Samira att stanna. Och att låta båda berätta hur de har känt och tänkt.

Några av de här förslagen går emot jokerns uppgifter. Som joker har jag, till exempel inte till uppgift att döma och jokern strävar efter att använda sin makt till att fördela makt istället för

att ta över den. Men kanske kan det vara okej att ändå handla utanför sin yrkesrolls gränser? Har jag inte i första hand ansvar som medmänniska? Om, eller när, jag finner att jokerns uppgifter går emot ett handlande som jag skulle finna etiskt så är väl det etiska handlandet överordnat det handlande som normalt rymms i yrkesrollen? Som textens skrivare undrar jag hur du min läsare, resonerar. Jag undrar hur du ser på handlingsgränser mellan å ena sidan yrkestillvaron/yrkesjaget å andra sidan hela tillvaron/jaget och hur du vill dra gränserna.

En tisdag i närhet till tänkares texter

Nilsson framhåller att ”skrivandet är ett sätt att arbeta, en *tänkandets praktik*” snarare än ett sätt att bara presentera något.¹⁰ Jag har kallat de skriftställare som jag har använt mig av i essän för *tänkare* även om de i sina texter nog ger uttryck åt även annat än tankar och även om också andra är tänkare. Språket är ”varats hus” skriver Wallenstein med hänvisning till Heidegger.¹¹ Blir essäns nu min rörliga tillvaros tillfälliga rum i varats hus? Våra liv levs som rörelse i den tid som är vår. Kan vår tillvaro vikas – bevaras? Texter har en tidslighet delvis skild från livsrörelser, de blir kvardröjande överlevor från liv. Texter blir öppningsbara veck, möjliga att söka i.

Tiden pågår oavbruten, varje ögonblick, varje pulsslag försiggår i den. Först kommer måndagen sedan tisdagen därefter onsdagen. De obenämnda sekunderna blir till tidsansamlingar som vi namngett, givit ord, och cykliskt låtit återkomma. Ett veck – min text – den varar en vecka. Nu tisdagen, med puls och repetitiva inslag från de stora kollektiven; från tänkare, kännare – tiders texter. Stundom uppträder de likt basstämmor och ligger taktfasta bakom oss andra. Då, nu och senare berör de med sina klingande överstämmor. De klär lika mycket som avkläder händelserna och texten, skapar skirt genom såväl konsonanta som dissonanta klanger. Horisonter med eftertanke, efterkänsla – med reflektion.

Veckans dagar återkommer och kommer igen – också i forumteater rymmer cyklicitet. Scenen som framvisar den kränkande situationen spelas om och om igen för att vi varje gång ska få utrymme att söka många möjligheter att klokt hantera det skildrade förtrycket. Genom texten har du som läsare fått följa med mig in i en konkret forumteatersituation och mitt undrande om den, kanske tarvar du nu innan jag går vidare till fler tänkare, lite bakgrund?

---

¹⁰ Christian Nilsson, ”Om psykoterapeutens och psykoanalytikerns praktiska kunskap” i *Psykoterapeutens & Psykoanalytikerns praktiska kunskap* red. Christian Nilsson, Södertörn studies in practical knowledge 2, Huddinge 2010, s. 30 Min kursivering.

¹¹ Wallenstein s. 22

Forumteater, forumspel och bakgrund

Forumteatern skapades i Peru 1973. Teatermannen Augusto Boal från Brasilien formade med publikens hjälp Forumteater och andra former av teater, som riktade sig mot förtryck och benämndes ”De förtrycktas teater” (Theatre of the Oppressed).¹²

[---]FORUM-THEATRE presents a scene or a play that must necessarily show a situation of oppression that the Protagonist does not know how to fight against, and fails. The spect-actors are invited to replace this Protagonist, and act out - on stage and not from the audience - all possible solutions, ideas, strategies. The other actors improvise the reactions of their characters facing each new intervention, so as to allow a sincere analysis of the real possibilities of using those suggestions in real life. All spect-actors have the same right to intervene and play their ideas. FORUM-THEATRE is a collective rehearsal for reality.¹³

Ett maktförhållande skildras där någon eller några utnyttjar sin makt på ett sätt så att andra blir utsatta. Publiken ser ursprungsversionen av pjäsen, *grundspelet*, först en gång och sedan en gång till. Den andra gången har vem som helst i publiken rätt att stoppa spelet när hon, hen, han inte tycker att det som skildras är okej.¹⁴ Skådespelarna avbryter pjäsen och personen ur publiken kommer fram till scenen och ersätter där den i spelet utsatta personen för att pröva andra handlingsalternativ än de ursprungliga. Många ur publiken stoppar och vi utforskar många olika sätt att göra och säga.

Forumspel är en dramapedagogisk form av forumteater och skapades av läraren, dramapedagogen och handledaren Katrin Byréus med utgångspunkt i forumteater. Så här skriver hon:

Forumspel [...] är en slags rollspel där gruppen gestaltar aktuella problem. Sen är det öppet för deltagarna att gå in i spelet och pröva olika lösningar. Syftet är att inspirera varandra att hitta olika öppningar i konfliktsituationer samt att få träna sig för liknande konfliktsituationer i verkligheten.¹⁵

---

¹² Augusto Boal, *Games for actors and non-actors*, London, Routledge, 1992.

¹³ Augusto Boal, se <http://www.theatreoftheoppressed.org/en/index.php?nodeID=78>, Rio de Janeiro, 1992, 2010-05-15. Hans versaler.

protagonist - 1 huvudperson 2 förkämpe se <http://www.ne.se>.

intervention - ingripande, intervention, medling se <http://www.ne.se>.

rehearsal - repetition, övning se <http://www.ne.se>, ordet består av beståndsdelarna: åter och höra (min kommentar)

spect-actors ~ åskådespelare, ordet består av beståndsdelarna: titta på (association till förvänta) och agera (min översättning och kommentar).

¹⁴Hen är ett könsneutralt pronomen som jag använder i en strävan att beskriva, och se, kön som ett kontinuum med ytterligheter snarare som två helt separerade grupper. Hen kan läsas som ett könsneutralt pronomen som innefattar också han och hon. I den fortsatta texten kommer jag använda *hen* när det inte är givet vilket genus en person har.

¹⁵ Katrin, Byréus se http://www.byreus.com/metod_forum.php 2010-05-20

Mitt arbete är bland annat att vara joker under forumteaterföreställningar med Forumteatergruppen Breyta. En stor del av min yrkesverksamhet är också att som forumspelspedagog använda forumspel och andra dramapedagogiska arbetsätt. Syftet då är, till exempel, ett gemensamt lärande av hur vi kan hantera problem, orättvisor och förtryck i yrkessituationer. Jag anlitas och arbetar bland andra med vårdpersonal, forskarhandledare, lärarstudenter, hemtjänstpersonal, skolpersonal och med människor verksamma i frivilligorganisationer, fackliga organisationer, enskilda organisationer, såsom Demokratiakademien och andra som arbetar för mänskliga rättigheter.

Jag kom först i kontakt med Theatre of the Oppressed via min pappa som under sjuttioalet gick kurser för Boal, senare lärde jag mig genom att gå kurser för Byréus i forumspel och Boal i forumteater. Jag lärde mycket när jag skrev min C-uppsats. Undersökningen i den baserar sig på hur jokrar från 11 länder beskriver vad *jokring* är och på litteratur hämtad främst från det dramapedagogiska fältet. Jokring är – kortfattat och med mina ord – det jokern gör när hen ställer frågor och organiserar interaktionen under en forumteaterföreställning. Under måndagens föreställning i den brandgula skolkafeterian jokrade jag. Resultatet av undersökningen som presenterades i C-uppsatsen var att de i undersökningen ingående jokrar menade att:

Jokring är att leda forumteaterprocessen med dialogen i centrum. Fyra uppfattningar av aspekter hos jokerns roll har framkommit, här beskrivna metaforiskt: Jokern som etiker/filosof, jokern som samhällsförändrare, jokern som hantverkare och jokern som psykolog. Jokern stimulerar med hjälp av forumteatern till dialog. Jokrar i undersökningen har uppfattningen att dialogen utgör både medel och mål med jokring och med forumteater. Dialogen uppfattas ske med olika medel, olika riktning och med olika föresatser. Den sker visuellt, med tal och i handling. Den har sitt fokus, sin riktning, gentemot individerna i publiken, mot publiken som grupp och/eller mot den samhällsgrupp som publiken antas komma ifrån. Föresatsen med jokerns dialog är att stödja och/eller utmana.¹⁶

I arbetet inom forumteatergruppen Breyta fungerar jag emellanåt, utöver i rollen som joker, också som skådespelare och regissör. I gruppen arbetar vi i en kollektiv process fram föreställningar. Det är ett ständigt pågående lärande. Mycket har jag också lärt mig genom att vi som är verksamma med forumteater möts nationellt och internationellt. Jag vill till sist framhålla att jag lärt inte minst i samspel med uppdragsgivare, publikgrupper och grupper jag mött för arbete med forumspel.

---

¹⁶ Agneta Josephson, "Jokern, dialogkonstnär i spelet" Gävle högskola, 2006.

Om att i gliporna söka ordens och sinnenas riktadhet

Jag har arbetat med forumteater och forumspel i över tjugo år och det har givit mig erfarenhet, men att arbeta länge med något tror jag också kan frambringa viss blindhet eller åtminstone närsynthet, svårighet att se det man dagligen är i. Eller är det blundar jag gör? Blundar för skendens möjliga att se? Jag vet inte.

Förmågan att omedelbart varsebli mening, gestalt och slutna enheter förvärvas först efter många upplevelser, eventuellt med en inskolning som grund. Samtidigt förloras helt visst förmågan att se det som strider mot gestalten.¹⁷

Skriver Ludwik Fleck som var vetenskapsfilosof och läkare. Jag vill med hjälp av forumteater, liksom med denna text, göra det kända okänt och det okända känt och ser det som en och samma rörelse. För att kunna se lite på avstånd använder jag nu gestaltning och reflektion genom ett skrivande inspirerat av idévärlden inom det område som benämns som *praktisk kunskap*. Jag hoppas att det ska ge mig möjlighet att öppna mina ögon, att se det jag inte annars kan se – kanske få del av det som jag har förlorat förmåga att se.

Min essä har en av sina utgångspunkter i en aspekt av min människosyn: Vår ständiga tillblivelse – som jag menar bland annat äger rum genom textskapande. Jag uppfattar textskapandet som en av flera centrala sidor av tillvarons rörelser. Som jag ser det kan textskapandet få hela sin betydelse först i någon form av dialog. Här i essän sker textskapandet och, den tänkta, dialogen främst genom ord och hur de organiseras. I mitt arbete sker textskapandet och dialogen med ord, med gester, rörelser, röst, musik, rytm, känslor, närhet, avstånd etcetera.

Själv har jag inte en bestämd röst, jag har flera. De ljuder som infall mest. Och samtidigt som en av rösterna berättar står minst en annan på lur och vill komma med sitt.¹⁸

Också när vi skriver tar tanken form mellan mig och den andra. Och för att mitt skrivande ska arbeta på mig måste den andra etableras, *inside*, så att säga, som en läsare med främmande blick.[---] Glipan mellan den som handlar och den som betraktar sin handling öppnar sig när vi skriver.¹⁹

---

¹⁷ Ludwik Fleck, *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum: inledning till läran om tankestil och tankekollektiv*, Eslöv, Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1997 s. 94.

¹⁸ Maria Hammarén, *Skriva hop sig: Om att uppfinna sig själv*, Stockholm, Santérus, 2006. s.11.

¹⁹ Maria Hammarén, *Bildning och skrivande*,

<http://www.hsv.se/download/18.b1acc8911efa2045e47ffe689/0902R.pdf>, Stockholm, Högskoleverkets rapportserie 2009:2, 2010-04-03.

Så formulerar Maria Hammarén, som är forskare i yrkeskunnande och teknologi, sig. Jag känner igen känslan av olika stämmor. Glipan mellan de sidor av mig som är läsare av min text och det av mig som är skrivare. Men jag skulle inte säga att dessa sidor hos mig uteslutande kommer med infall – de kan då och då också bjuda mig längre resonerande känslor, tankar och stämningsskapande rörelser. Jag tror att de här rörelserna tillhör de rörelser som vi kan behöva hålla om, bevara flygande, stanna kvar hos för att få rätt på – ibland behöver de tid, kanske rum... Vi kan behöva bråka med dem, öppna för dem, låta dem vara olandade – så att de kan söka sig till olika skrymslen och vrår, – så att vi kan lyssna till deras olika klangfärger, låta de spröda tonerna träda fram kanske i kontrast till de bombastiska. Mina lyssnande, kännande, tänkande sidor och mina gestaltande skrivande sidor påverkar växelvis texten. Glipan ger mig ett rum till vilket jag förnyad kan återvända bland annat för att än en gång möta skeendet i den brandgula cafeterian.

Filosofi eller filosofisk är den rörelse varmed man, inte utan möda och ovisst famlande och drömmar och illusioner, kastar loss från vad som hålls för sant och söker efter andra spelregler. Likaså den förskjutning och förvandling som sker med själva ramarna för vårt tänkande, omvärderingen av våra övertagna värden och allt arbete som görs för att tänka på ett annat sätt, göra andra saker, bli något annat än man är.²⁰

Genom att handla och tänka på nya sätt blir vi enligt Foucault till som något vi innan dess inte var. I mitt arbete reflekterar vi i handling med hjälp av teaterns språk – här använder jag essäns form med bland annat ord.

”Vad är ett ord? Avbildningen av en nervretning i ljud.” skriver Nietzsche, tysk filosof och klassisk filolog. Han skriver vidare att ”[d]e olika språken ställda vid sidan av varandra, visar att det i fråga om orden aldrig kommer an på sanningen” samt att ”man [genom ord] uppfinner en allmängiltig och bindande beteckning på tingen”. Nietzsche pekar på hur språket på det viset blir det raster genom vilket vi tror oss uppfatta sanning. Han skriver om nedtecknandet av sanning att det är ”att använda de brukliga metaforerna [det vill säga] kravet att ljuga enligt en fastställd konvention, att ljuga hjordvis i en för alla bindande stil.” Han fortsätter: ”Vad är alltså sanning? En rörlig här av metaforer [...] som efter långt bruk förefaller fasta, kanoniska och bindande för ett folk: sanningarna är illusioner, och man har glömt att de är det.”²¹

---

²⁰ Michael Foucault, ”Den maskerade filosofen” i *Diskursernas kamp*, Eslöv, Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2008, s.18.

²¹ Friedrich Nietzsche, ”Om sanning och lögn i utomoralisk mening” i *Samlade skrifter. Band 2, Otidensliga betraktelser I-IV; Efterlämnade skrifter 1872-1875*, Eslöv, Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2005, s. 505ff.

Jag gör inte anspråk på att det jag skriver skulle vara sanning. Det jag skildrar är min känslotankevandring, mitt sätt att gestalta händelser i mitt yrke genom skriven text.

Med Foucaults citat i bakhuvudet och då och då inspirerad av Nietzsches tankar om ord vill jag nu gå vidare i att med tänkarnas texters hjälp reflektera berättelsen om min måndag och på så sätt bli till som någon jag tidigare inte var.

Jag undrar i slutet av måndagsavsnittet var gränsen går mellan etiska handlingar i yrket och i tillvaron i stort. Har vi rätt att handla utanför de oskrivna regler man inom yrket brukar följa. Arbetslivsforskaren Lotte Alsterdal skriver i sin avhandling *Hertig av ovisshet* om vikten av att kunna avväga sina handlingar till den speciella situation man befinner sig i.²² Hon beskriver en expert som en som bland annat är ”duktig på att pröva sig fram till gångbara handlingsvägar, rådgöra, ompröva sina bedömningar och reflektera i kritiska situationer.” Hon skriver också, med hänvisning till Dreyfus och Dreyfus, om skillnaden mellan den som är ny i sitt yrke som i stor utsträckning följer allmänna normer för yrket och den som har djup kunskap inom yrket som har utvecklat skicklighet i att hantera typiska händelser med större inkänning av behov just i de specifika situationerna.²³

Under måndagens forumteaterföreställning gav jag stort fokus till Samira när hon tillsammans med skådespelarna agerade på scenen, men jag uppmärksammade just då inte så mycket av mina förnimmelser av publiken. I Alsterdals avhandling säger en av informanterna, en undersköterska som arbetar med patienter i respirator: ”En ovan person brukar koncentrera sig på en sak, till exempel bildskärmen. Det förslår inte.”²⁴ Som jag uppfattar det så talar informanten om vad man ger fokus till och att det finns risk att ge för mycket fokus till någon del på bekostnad av helheten. Kanske är delen ofta i sig väsentlig men trots det är det inte säkert att den är tillräcklig. Mina olika färdigheter kopplar kanske på och av olika lätt i de sammanhang jag befinner mig i. Getörat och getögat mot barnpubliken var uppenbarligen något jag vanemässigt hade påkopplat medan de var mer blockerade i situationen med Samira.

Filosofen Maurice Merleau-Ponty skriver om kroppen som platsen för tillägnandet och ”den transcendensakt varigenom subjektet öppnar sig”.²⁵ Jag tror att det gäller för mycket, det att vi öppnar oss mot någon/något för att kunna ge och ta emot. I ögonblicket med frukommentaren hade jag min öppenhet riktad mot Samira, men inte mot helheten. Merleau-Ponty skriver vidare

---

²² Lotte Alsterdal, *Hertig av ovisshet: aspekter på yrkeskunnande* 2. rev. uppl., diss. Stockholm, Tekniska högskolan, 2002, s. 10.

²³ Ibid. s. 15.

²⁴ Ibid. s. 119.

²⁵ Maurice Merleau-Ponty, *Kroppens fenomenologi*, 1. uppl., Göteborg, Daidalos, 1999 s. 121.

om vår riktadhet och hur vi med synen riktar vår uppmärksamhet.²⁶ Jag använde flera sinnen än synen i den situation jag beskriver. Jag riktade mina ögon mot scenen. Mina öron möttes av många ljud från rummet samtidigt. Ljud som jag på något sätt registrerade. Hörselmottagandet är ju i sig inte på samma sätt som synen riktat. Även om vi både med synintryck och med hörselintryck selekterar vilka av intrycken som vi låter få mest betydelse så kan vi inte styra öronen i samma grad som ögonen. I vissa fall tycks vi viljemässigt kunna styra selektionen medan vi i andra situationer mer eller mindre är tvingade att emotta ljud. I situationen i den brandgula cafeterian i Skåne var jag till exempel tvingad att ta in bullret från långtradaren, först därefter försökte jag använda min förmåga till att bortse från ljudet via en inre selektion – en annan typ av riktadhet än den yttre riktadheten hos själva ögonen.

Jag valde vidare, min vana trogen, att använda min blicks rörelse och hörsels inre riktadhet till att ta emot de känslor, tankar; känslotankar, som Samiras rörelser, röst, tonfall, ordval, ögonkontakt gav mig. Jag hoppas att erfarenheten från den situationen har gjort mig bättre förberedd att ta in mer av publikens reaktioner även när en åskådespelare agerar med i scenen.

Nu går jag vidare med att reflektera över två av de handlingar som jag skriver skulle kunna vara möjliga att använda om situationen jag var i skulle återupprepas.

Emotioner, aktning, makt och positioner

Jag skriver att jag kanske skulle ha sagt:

- Och vad i helvete gör du? Med vilken rätt kastar du ur dig uttalanden som kan kränka Samira och många av oss här inne. Sitt inte på din ända och kritisera, gör nåt!

Det är inte ett förhållningssätt som jag lär ut till blivande jokrar och inte ett förhållningssätt som skulle stå i en regelbok för jokrar; om det finnes en. Det ingår inte heller som del av de oskrivna regler som hör till hur jokrar ofta gör. Och ändå skriver jag att jag skulle kunna tänka mig att säga så.

Är det vad Aristoteles skulle bedöma som klokt, eller vist? Nja, det är tveksamt. Aristoteles skriver ”att man ska välja det intermediära och inte överdriften eller underskottet”.²⁷ Vidare menar han att ” [d]et [inte] kommer [...] att ges en enda visdom om det goda för alla levande varelser, lika litet som det finns en enda läkekonst för alla individer, utan en skild visdom för

---

²⁶ Merleau-Ponty, s.13.

²⁷ Aristoteles, *Den nikomachiska etiken*, 2. uppl., Göteborg, Daidalos, 1993, s. 157.

var och en.”²⁸ Det vill säga han betonar att visdom inte ska ses allmängiltigt utan snarare knytas till det enskilda. Aristoteles betonar också känslors betydelse när han skriver att ”[d]en moraliska förträffligheten har [...] att göra med känslor och handlingar”.²⁹ Och ändå så tror jag inte, med utgångspunkt i hans filosofi, att han skulle bedöma *Vad i helvete gör du* - svaret som klokt eller vist.

Filosofen Marta Nussbaum skriver om bakgrundsomdömen, bakgrundsemotioner som varar över tid, om situationsomdömen och episodiska emotioner som dyker upp mer plötsligt och att dessa emellanåt flätas samman.³⁰ Hon skriver om kvinnors bakgrundsvrede.³¹

Mina tankar går till det av Yvonne Hirdman, professor i samtidshistoria, formulerade genus-systemet – isärhållandet och hierarkin män och kvinnor emellan.³² Vi i vår tid, i vårt samhälle (liksom i andra tider och andra samhällen) lever i en maktobalans där män som grupp har mer makt än kvinnor som grupp har.

Jag menar inspirerad av Nussbaum att detta maktsystem kan leda till att liv levs med bakgrunds -vrede, -sorg, -fruktan, -hat, -ilska, -avund och -medlidande.³³ Att jag som kvinna i en situation av diskriminering av en annan kvinna skulle reagera med en stark emotion ser jag inte bara som troligt, utan också rimligt³⁴. Jag och andra skulle också av andra skäl kunna reagera emotionellt på mannen i den brandgula cafeterians uttalande. Jag håller före att vi alla är påverkade av maktrelaterade bakgrundsemotioner, men att vi inte alltid är medvetna om dem.

Nussbaum, inspirerad av stoikerna, ser oss inte som ridna av våra emotioner utan hon ser emotionerna som en typ av omdömen möjliga att använda för att bättre förstå världen. Hon ger sin erkännelse till oss människor som behövande, emotionella, passionerade, känsliga. Vi kan också vara kloka, rationella och förnuftiga. Vi får och kan vara både och, inte blott antingen eller.

Hon delar upp emotionens beståndsdelar. Emotionen är riktad från en person som är subjekt, mot en annan. Nussbaum anser att dessa beståndsdelar liknar tankar och hon menar att de är att betrakta som en typ av omdömen. Emotionen liksom omdömet kan delas upp: Jag får impulsen

---

²⁸ Aristoteles, s. 167.

²⁹ Ibid. 58.

³⁰ Martha Craven Nussbaum, ”Emotioner som värdeomdömen” i *Tanke, känsla, identitet*, red. Ulla M. Holm, Eva Mark och Annika Persson, Göteborg Anamma Böcker AB, 1997, s. 218ff.

³¹ Ibid. 221f.

³² Yvonne Hirdman, ”Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning” i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 1988:3, 1988, s.51.

³³ Nussbaum, s. 201.

³⁴ Nussbaum har använt termen emotion, jag använder i min text – när jag inte skriver med utgångspunkt från Nussbaum, termen känsla eftersom det faller sig mer naturligt för mig.

och jag bedömer den. Jag tar till mig den, avvisar den, eller låter den vara och kroppen kan reagera. Nussbaum skriver om emotionerna att de ”tar sig in i jaget med en enorm makt att sår eller hela”³⁵. Hon beskriver hur det inne i oss utspelar sig en kamp mellan erkännandet och förnekandet av betydelse hos emotionen. En kamp där förnuftet är inblandat där det är del av emotionerna som är ”en viss sorts vision eller insikt, ett visst värdeladdat sätt att förstå världen.”³⁶

Med det synsättet kanske det emotionella handlandet som *Vad i helvete* - repliken gestaltar kan vara ett rikt och klokt handlande som fångar upp, eller kanske snarare tillåter att fritt flyga, en emotion som fanns i rummet. Jag som textens skrivare undrar om och i så fall när, du min läsare, tycker att det är klokt att som ledare öppna för och öppet visa, ilska.

En annan av de handlingar jag föreslår som möjlig är att be Samira och mannen som säger kommentaren om att stanna. Och att därefter låta båda berätta hur de har känt och tänkt. Jag tycker att det är på sin plats att ställa sig frågan ifall Samira vill och ska stanna för att delta i ett samtal likt detta. Hon är ju inte i sig inblandad i det att mannen säger sin kommentar. Men det kan vara så att hon skulle vilja uttrycka sig i förhållande till honom och genom att stanna skulle få den möjligheten. Trots att det kan vara så, så är att be dem att stanna inte ett handlande som jag skulle säga normalt ryms i min yrkesroll som joker. Om jag vore forumspelspedagog i en klass med barn skulle jag eventuellt göra på det sättet och också kunna tycka att det vore ett värdigt handlande – men jag tycker inte att det vore helt värdigt i den situation jag ovan har beskrivit. Är det för att det är skillnad på barn och vuxna? Nej jag tror inte att det är skälet. Jag tror till exempel att en skolledare också på ett mycket värdigt sätt, efter en konfliktfylld situation, skulle kunna stämma möte med två av sina lärare och sedan låta dem berätta delar av sina spektra av tankar och känslor.³⁷ Men som joker – nej.

Carl-Göran Heidengren, professorn i sociologi, skriver med hänvisning till sociologen Goffman om aktning:

Att visa respekt och aktning innebär [...] att implicit avlägga något liknande ett löfte om att behandla den andre på ett visst sätt. Vi förbinder oss att göra detta och går så att säga i god för att kommande handlingar gentemot denna ska vara av ett visst slag. Vilka framtida handlingar som detta löfte inbegriper beror naturligtvis på hur vår sociala relation till den andre ser ut; det kan till exempel vara genom olika sätt att markera och upprätthålla status som vi tillskriver denne i förhållande till oss själva.³⁸

---

³⁵ Nussbaum, s. 225.

³⁶ Ibid. 233.

³⁷ Eller som jag skrev tidigare känslotankar.

³⁸ Heidengren, Carl-Göran, *Erkännande*, 1. uppl., Liber, Malmö, 2009, s. 19.

Han skriver om upprätthållandet av den andres status. Som jag ser det har denna värdighet med makt att göra. Jag avser här inte makt som något machiavelliskt myglande. Istället vill jag knyta an till engelskans begrepp *power* som ju kan stå för kraft och styrka, liksom för förmåga och kapacitet men även för makt och befogenhet att styra. *Power* associeras, med andra ord, inte främst i en negativt orienterad riktning. På svenska finns risken att *makt* uppfattas snarast som något negativt. Trots det väljer jag att använda denna benämning eftersom jag hoppas kunna medverka till att ordet tvättas och får en laddning mer lik den engelskans ord *power* har.

Skolledaren har, är satt att ha, mer makt än lärare på en skola. Ett sätt att visa aktning, eller snarare att ge aktning, till sina medarbetare är att använda makten till att hjälpa dem att kommunicera. Om jag är forumspelspedagog i en klass har jag på ett liknande sätt makt att aktningfullt fungera som den som deltar i ett samtal mellan elever i en konfliktfull situation.

Hur skiljer sig detta från jokerns sätt att ge aktning?

Kanske är det så att man i situationer där man har makt kan välja att ge aktning, att akta det ömtåliga. Som joker har jag situationsbunden makt men jag tror inte att varken jag, Samira, mannen, skådespelarna eller övrig publik skulle tycka att jag handlade aktningfullt om jag följde upp föreställningen med ett samtal. Jag menar att föräldrar med bibevarad aktning kan handla så mot – eller snarare med – sina barn, men som joker eftersträvar jag en symmetrisk relation till publiken snarare än den asymmetriska som kan behövas mellan barn och föräldrar. Att be Samira och mannen om att stanna kvar vore, som jag ser det, att på ett tvivelaktigt sätt upphäva eller utmana symmetrin.

Jag skriver ovan om hur viktiga frågor är i mitt yrke. Ibland kan det vara svårt att finna bra frågor. Jag använder frågorna på olika sätt, såväl här i texten som i min yrkesutövning. Jag frågar till exempel tidigare i texten om vi tillät diskriminering när frukommentaren fälldes. Jag frågar: ”Var det diskriminering? Diskriminering av henne som kvinna? Diskriminering för att hon inte var genomsvensk? Heteronormativ diskriminering? För att hon var för ung? Eller för framåt?” och förmodar att det är uppenbart för dig som läsare att *jag* uppfattar det som diskriminering. Liknande frågor ställs genom forumteaterföreställningen. Det vill säga frågor där utgångspunkten är vårt, forumteatergruppens, ställningstagande *att* vi genom grundspelet i forumteaterpjäsen *har* skildrat ett förtryck inte *om* det är ett förtryck. Jag ser det som att de här frågorna å ena sidan rymmer ett ställningstagande, i det här fallet att vi menar att det *är* diskriminering, ett ställningstagande som är formulerat och möjligt att gå emot. Å andra sidan öppnar frågorna ett reflektionsfönster för *hur* man, om man anser att det är diskriminering, uppfattar och kan tolka den och sedan motverka den.

Gunilla Edemo, drama- teaterpedagog och journalist, skriver om vikten av

[...] att skilja mellan människors identitetsprojekt och deras positioner i ett samhälle [---]. Som pedagog vill jag [...] utforma metoder och förhållningssätt som kan belysa att den som ingår i en norm sällan använder sina erfarenheter (av att exempelvis vara man, heterosexuell, vit, svensk eller ha en normativ kropp) för att förstå sig själv i ett personligt eller politiskt identitetsprojekt.³⁹

Hon skriver vidare:

Det kan [...] vara nödvändigt att organisera ett förändringsarbete med utgångspunkt i kategorier, som exempelvis kvinnorörelser och hbt-kamp. Det gör jag samtidigt som jag vill arbeta för att kategorier ska vara mer flexibla, möjliga att röra sig inom och mellan och möjliga att upplösa när de spelat ut sin roll. Att samtala utifrån kategorier fungerar enligt min erfarenhet bra, om jag som pedagog kan bidra med att tydliggöra för deltagarna vilka människor som ofta *inte* framställs som kategorier.⁴⁰

Om jag hade uppmärksammat ”henne skulle man inte vilja ha till fru”-uttalandet så skulle jag ha kunnat använda det till synande av några av de normer som omger oss och vilka positioner vi genom dem får och tar. Det gjorde jag inte.

Jag uppskattar när deltagarna i publiken vill visa sina ställningstaganden. Jag strävar efter en dialog som snarare är samtalande än polemiserande. Men, den här gången i skolcafeterian tog jag inte emot mannens uttalande – mannens ställningstagande. Jag skapade inte utrymme vare sig för polemik, eller för samtal. Jag använde inte heller tillfället till att granska normpositioner.

Barnmorskekonst

Jokern ska, enligt forumteaterns upphovsman Boal, i sitt förhållningssätt använda det av Sokrates inspirerade samtalande frågandet och sträva efter att vara som en barnmorska för publikens idéer och handlingar.⁴¹ Genom Platon och många efter honom är Sokrates känd för att ställa frågor. Frågor som Sokrates inte ger egna svar på.⁴² Så görs också genom själva forumteaterpjäsen. Tanken är dessutom att jokern därefter ska ställa frågor som hen inte har färdiga svar på.

---

³⁹ Edemo Gunilla, ”Att bota en fördom eller undersöka en föreställning – om systembevarande och systemförändrande demokratiarbete” i *Normkritisk pedagogik - Makt, lärande och strategier för förändring*, red. Janne Bromseth och Frida Darj. Uppsala, Skrifter från Centrum för Genusvetenskap/Crossroads of Knowledge i samarbete med RFSL Ungdom, 2010, s. 97

⁴⁰ Ibid. s.101f. **HBT**, förkortning för *homosexuella, bisexuella och transpersoner* se <http://www.ne.se>.

⁴¹ Boal, *Games for actors and non-actors*, 1992, s. 234.

⁴² Platon, *Skrifter. Bok 4, Parmenides ; Theaitetos ; Sofisten ; Statsmannen ; Timaios ; Kritias ; Filebos*, Atlantis, Stockholm, 2006 s. 147.

Kanske frågan i min text om hur jag skulle kunna ha gjort när frukommentaren fälldes är sokratisk såtillvida att jag inte har ett specifikt svar. Kanske hade en fråga till den frukommenterande mannen avseende vilken mening han lade i sitt uttalande kunnat göras till en sokratisk fråga.

Platon låter Sokrates beskriva sig som en barnmorska för själar med syfte att underlätta frambringande av sanningar.⁴³ Kanske hade jag genom min fråga kunnat fungera likt en barnmorska, som jag ser det inte för framfödande av sanning däremot kanhända för frambringande av för oss tidigare ohörda nyanser av idéer? Vad avses med en sokratisk fråga? Jag knyter med ”tidigare ohörda nyanser av idéer” an till Boals tolkning av vad det är att vara sokratisk. Han betonar födelsen av idéer och handlingar:

[...] the joker must be Socratic – dialectically – and, by means of questions, by means of doubts, must help the spectator to gather their thoughts, to prepare their actions. *Maieutics* – the joker is a midwife. But a *maieutics* of body and spirit, not simply a cerebral *maieutics*. The joker must assist the birth of all ideas, of all actions.⁴⁴

Boal betonar att det maieutiska, barnmorskekonsten, inte ska involvera uteslutande hjärnan, själen eller anden utan också kroppen, vilket också jag avser när jag betonar handlandet. Boal avslutar med att alla idéer och handlingar ska understödjas. Hur menar han då? Om han avser att jokern inte ska censurera så håller jag med honom. Men jag tror att vi alltid genom våra frågor och uttalanden, både medvetet och utan att vi själva förstår hur, kommer att påverka vad som kommer i belysning. Dessutom skulle jag kunna tolka den avslutande meningen i citatet som att han menar att alla idéer och handlingar skulle vara av lika högt värde för att, underförstått, skapa en bättre framtid. Det är jag oenig med – jag tycker inte att alla idéer och handlingar i sig är bra eller goda.

Filosofen Hanna Arendt framhåller de sokratiske dialogernas aporetiska, utvägslösa, karaktär – att resonemangen inte ”slår sig till ro”.⁴⁵ Det är en aspekt jag ser i Platons text och som jag känner igen från forumteater; att man inte väljer en av idéerna, en av handlingarna och ser den som ett slutgiltigt svar. Att vi istället använder situationen till att vända och röra runt. Kanske är det den aspekten Boal vill peka mot i citatets sista mening.

---

⁴³ Platon, s. 147ff.

⁴⁴ Boal, *Games for actors and non-actors*, s. 234, hans kursiveringar.

⁴⁵ Arendt, Hannah, ”Tänkande och moraliska överväganden: en föreläsning” i *Tanke, känsla, identitet* red. Ulla M. Holm, Eva Mark och Annika Persson., S. 41-76, 41, 1997 s. 53.

Att låta funderingar vara öppet rörliga är något jag också eftersträvar i den här texten och skulle ha kunnat eftersträva, om jag ställt min fråga till mannen i den brandgula cafeterian.

Filosofen Bengt Molander skriver i *Kunskap i handling*: ”Målet för den Sokratiska dialogen är, kan man säga, att finna kunskap som *deltagarna redan har*, även om de inte vet att de har den.”⁴⁶ Jag tycker snarare att metaforen att vara barnmorska pekar i riktning mot att en aspekt som inte från början fanns tillblir. När en människa föds får vi första mötet med ett livs rörelse som vi tidigare anat och genom hinner kunnat känna, men aldrig tidigare mött. Den som bär barnet, och andra, vet att barnet finns men inte vem hen är – hen är sin egen, inte bara en förlängning av föräldrarna. Molander talar som jag ser det mer om att, bildligt talat, lyfta på slöjan. Om att söka och sedan formulera något befintligt, men oformulerat – vilket jag finner nog så viktigt. Men att föda är väl mer?

Jag kan läsa Platon när han skildrar hur Sokrates frågar som att han, Sokrates, ibland har svar som han vill att dialogpartnern ska komma fram till. I texten påstår Sokrates saker och riktar ofta frågandet i specifika riktningar, kanske rimmar det illa med det vi kommit att låta Sokratiske dialog stå för. Men, enligt Arendt låter Platon inte Sokrates beskriva sig utslutande som barnmorska, han säger sig också vara en stingande broms.⁴⁷ Kanske skulle frågan till den frukommenterande mannen, avseende vilken mening han lade i sitt uttalande, kunnat göras stingande likt ett bromsstick och då lett till att vi förstått att inte ”ostört sova vidare”?⁴⁸ När vi spelar forumteater låter vi oftast grundspelet vara som den stingande bromsen, medan jag som joker i samspel med skådespelarna under utbytesfasen agerar barnmorska och barnmorskor. I mitt nu, med hjälp av att jag skriver den här texten, blir det tydligt för mig att jag som joker ibland vill och ska använda mer av min stingande sida.

Om reflektion

I min skildring av händelseförloppet i cafeterian skriver jag om de många frågorna. Jag använder frågor som får oss att beskriva med riktning mot handling, till exempel: ”Kan det gå till så här? Vill vi att det ska vara så här? Hur skulle vi kunna prova att göra? Hur skulle vi mer kunna handla?” och ”Vad fick vi se Samira göra? Hur rörde hon sig? Vad sa hon? Hur sa hon det? Hur använde hon sin röst? Använde hon sig av närhet och avstånd? Hur? Vad hände med rektorn? Minskade förtrycket? Vad gör hon som får det att minska? Vad gjorde hon som vi kan

---

⁴⁶ Molander, Bengt, *Kunskap i handling*, 2. omarb. uppl., Daidalos, Göteborg, 1996, s. 85, hans kursivering.

⁴⁷ Arendt, s.56.

⁴⁸ Ibid.

använda oss av? Vad kan hända om vi gör det här i verkligheten utanför scenrummet?” Finner jag i texter tankar som knyter an till dessa frågor?

Vad är [...] reflektion? Reflektion innebär, som jag ser det, att ta ett steg tillbaka, för att se och tänka över sig själv och vad man gör, för att få perspektiv på en situation. Det man gör i den situation man befinner sig i skall >>speglas>> eller >>reflekteras>> för en själv. Man får då inte vara *helt upptagen av handlingen*.⁴⁹

Så skriver Molander. Frågorna ovan, liksom skrivandet av den här texten, skulle jag säga representerar det Molander kallar ”att ta ett steg tillbaka”. Under forumteatersituationen använde vi såväl frågorna som gestaltningen till att ta detta steg tillbaka. Ibland kan jag ha svårighet att förhålla mig till det jag själv tar för sant. För att finna villighet att ta in andras perspektiv krävs min nu-närvaro och att jag finner min lust till sökande – en villighet att undra och ändras. Här i texten använder jag till exempel skrivandet till dig och reflekterandet tillsammans med andras texter till att få möjlighet till reflektion som jag inte kunde göra just när mannen fällde sin kommentar.

Frågorna som fångar upp vad Samira gjorde på scenen kan ses dels som frågor avsedda för beskrivning, dels som frågor för att gemensamt synliggöra. De är avsedda att tydliggöra det som kunnat ses med hjälp av distansen, men är också till för att befästa handlingsmöjligheter. Genom att vi sätter ord på det vi sett blir utbytet verkligare. Nu, i det att jag skriver, framträder frågor som jag inte ställde. Jag har under senaste året skrivit ett kapitel bland flera i en antologi om normkritisk pedagogik. Där skriver jag om frågor som ”Hade det spelat roll ifall personen som blev kränkt hade haft annan ålder/etnicitet/annat kön till exempel? [---] Finns det normer som vi riskerar att befästa genom den här scenen? Vilka i så fall? Är det bra att vi befäster dem? Om inte, hur gör vi för att motverka att de läggs fastare?”⁵⁰ Om jag under arbetet i den brandgula cafeteria redan från början hade använt frågor för att granska normer så kanske jag också skulle ha hört kommentaren. Förmodligen skulle jag dessutom haft större möjlighet att vrida och vända på vad den sa oss. Kanske skulle jag, tillsammans med publiken, förstått att formulera tankar och nå kunskap om förväntningar med utgångspunkt i till exempel kön, sexualitet och etnicitet samt hur dessa förväntningar förhåller sig till makt. De normkritiska frågorna,

---

⁴⁹ Molander, s. 143, hans kursivering.

⁵⁰ Agneta Josephson, ”På väg mot normkritiskt arbete med forumteater, forumspel och värderingsövningar” i *Normkritisk pedagogik – Makt, lärande och strategier för förändring*, red. Janne Bromseth och Frida Darj. Uppsala, Skrifter från Centrum för Genusvetenskap/Crossroads of Knowledge i samarbete med RFSL Ungdom, 2010, s.202.

skulle eventuellt på gott och på ont, ha lett till att mannen inte skulle ha sagt sin kommentar. På gott därför att Samira, och andra som kanske indirekt kände sig utsatta av det mannen sa, skulle ha sluppit det. På ont för att jag inte hade fått möjlighet till detta lärande. Jag kan spekulera i vad som i så fall skulle ha undanhållit mannen från att kommentera. Kanske skulle han inte vilja säga så för att han helt enkelt inte skulle ha känt det som utlöste kommentaren efter att ha samtalat om makt i förhållande till normer. Ett annat alternativ är att han skulle ha känt det, men censurerat sig själv. Fler möjligheter finns, men jag skriver i syfte att reflektera i och om min yrkestillvaro, inte främst för att fundera över det han skulle ha kunnat erfara.

Min tisdag, liksom ytterligare några dagar, får i min text representera en viktig och stor del av mitt yrke: det trevande, tvetydiga, sökande, undrande – reflekterandet. Många av mina sekunders rörelser ägnas reflektion bland annat tillsammans med skådespelarna när vi skapar pjäser, när vi repeterar och efter föreställningarna när vi går igenom dagens händelser. Ofta reflekterar vi över reflekterande, om hur skådespelarna genom sitt agerande har skapat utrymme för handlande reflektion och hur jag som joker har förvaltats reflektionen vidare tillsammans med publiken.

Jonna Bornemark, filosof, skriver om ”erfarenhetsströmmens” olika karaktär om olika intentionaliteter, det vill säga olika sätt att rikta medvetenhet. En, som hon skriver, ”tvärgående intentionalitet [som] är riktad mot det sinnligt givna och innebär enstaka varseblivningar som kan följa ett objekt” genom den är det ”möjligt att erfara sig själv som *något* i världen.” Till denna läggs ”en reflekterande långsgående intentionalitet” där man ”försöker begripa strömmandet självt” i den kan ”det jag som *har* världen träda fram.”⁵¹ Hon går vidare, men jag stoppar upp här. Så som jag uppfattar det skriver Bornemark dels om det av mig själv som uppfångar världen (och mig själv), dels om det av mig själv som uppfångar detta uppfångande. Hur jag både kan reflektera om världen (och mig själv) och att jag kan reflektera om reflekterandet.⁵² Under måndagstexten har jag skrivit min berättelse och sedan reflekterat om den, nu under tisdagen reflekterar jag vidare om berättelsen med hjälp av tänkare, men jag reflekterar också om den reflektion (den text) jag skriver. Jag reflekterar ofta i någon form av inre dialog; den kan vara med mig själv på vägen hem från ett uppdrag eller en repetition, eller i förhållande till litteratur

---

⁵¹ Bornemark, Jonna, *Kunskapens gräns, gränsens vetande: en fenomenologisk undersökning av transcendens och kroppslighet*, diss. Huddinge, Södertörns högskola 2009, s. 399f, hennes kursivering.

⁵² Hon skriver också att reflektionen här närmar sig sin gräns eftersom det av mig som reflekterar mitt reflekterande inte samtidigt kan reflektera denna reflektion.

när jag läser och nu, som sagt, i tänkt dialog med dig genom att skriva. Jag samspelar med ett du – med dig som är i textens andra ände.

En glimt från onsdag då jag inte samarbetade

Vår blivande publik sitter vid bord i grupparbeten när vi kommer till den vackra kursgården. När de lämnar rummet för att äta lunch möblerar vi om, vi gör oss och rummet färdiga för forumteaterföreställningen.

Så kommer de in igen. De är ganska tysta. De känner nog inte varandra, tänker jag; känner jag. Vi presenterar oss och därefter inleder jag arbetet med att be publiken komma fram till scenen och skådespelarna lämnar för en stund rummet. ”Vad skulle ni säga är det största hindret för att få till en bra samverkan?” frågar jag och ger fyra svarsalternativ: ”a. Att ha ont om tid. b. Att vi har olika yrkeskulturer, olika diskurser. c. Lagstiftningen. d. Ett eget förslag.” Genom att förflytta mig visar jag att de ska ställa sig på olika platser på scenen beroende på vilket svarsalternativ de tycker stämmer bäst med den egna åsikten. De gör som jag säger – fortfarande ganska tysta. Jag ber dem prata i smågrupper i tre minuter. Jag vill att alla ska ha möjlighet att formulera en första fundering och bli lyssnade till. Sedan samtalar vi åter i storgrupp. Jag intalar mig själv att jag ska se till att ta det lugnt och att jag ska lyssna ordentligt till många deltagares röster. Jag vill att de i egen takt ska komma in i samtalet. Vi håller på ett tag, det känner jag. De problematiserar på intressanta sätt och säger, till exempel: ”Jag tycket att lagstiftningen ibland komplicerar det för oss i skolan. Socialtjänsten har en tystnadsplikt som gör att vi inte får veta något om hur det går när man har anmält att ett barn far illa, så det händer nog att man drar sig för att anmäla.” Föreställningen handlar om samverkan i syfte att motverka att barn som far illa ska falla mellan stolarna för verksamheterna polis, skola, socialtjänst samt barn och ungdomspsykiatri.

Jag tittar på klockan. Oj. Jag har använt mer än en tredjedel av tiden till uppvärmningen. Jag avrundar samtalen, ber publiken att sätta sig och skådespelarna att komma in.

Skådespelarna är stela. Inte glada. Mitt inledande arbete med publiken har tagit för lång tid. Vi hinner spela alla tre scenerna, men vi hinner inte tillsammans med publiken arbeta med att förändra alla tre.

När vi klär av oss scenkläderna och packar ihop våra saker är vi irriterade. De andra kastar sina strumpor – jag ser dem som en enhet nu, inte som individer – de säger att jag inte får ta så där mycket av tiden till uppvärmning.

Jag protesterar, försvarar mig och säger emot.

Jag handlade fel när jag försökte ro båten själv istället för att vi hjälptes åt. I efterhand kunde jag se att jag antog mer av mitt sätt att vara som forumspelspedagog än det som joker. Jag förstår mig själv och varför jag gjorde så, men finge jag göra om det skulle jag både vilja vara mer uppmärksam på tidsåtgången och ha tillit till vårt gemensamma arbete snarare än försöka hålla i det på det sätt jag gör som pedagog.

När de andra kritiserade mig drog en känsla av oro och kanske av att inte få vara med igenom mig. Efter stund ville jag också lära av kritiken. Den var konstruktiv. Med tiden klingade obehaget av och jag kunde ta in det mina kollegor sa.

Nu kommer först en torsdag och därefter återkommer jag med reflexion både om onsdagen och torsdagen.

En torsdag med möten?

Någon ville träffa Nelson Mandela för att fråga honom varifrån han fått sitt mod. Någon annan ville skriva en roman där berättarrösten var ett gammalt hus som skildrade allt som under åren utspelat sig däri. En tredje vill träffa sin farmor som dött när hon var liten och ytterligare någon ville ge en lägenhet till sin dotter som inte hade någon bostad.

Så blev det Yasminas tur.

Yasmina vill möta sin bror och far.

De hade båda skjutits inför hennes ögon.

Vi andra stannade upp för en stund i vår rörelse.

”Strax ber jag er att i par var och en berätta antingen om varsin person ni skulle vilja möta, en gåva ni skulle vilja få, alternativt ge bort. Eller vilken bok ni skulle vilja skriva om ni skrev en bok var? Personen kan, till exempel vara en person som du möter varje dag eller någon som du uppfattar som omöjlig att möta – så som drottning Kristina. Gåvan kan vara den röda sportbilen som du skulle vilja ha eller någon gåva av mer symbolisk art. Och boken kan vara av vilket slag som helst – kanske är den bok du tänker på en med många bilder?”

Ungefär så kan det nog ha varit jag sa till läkarna – som alla gick en kurs för allmänläkare – innan de i par började berätta för varandra om den person, gåva eller bok som de kom att tänka på. I instruktionen låg också att de efter att ha pratat en stund i par skulle berätta för resten av gruppen antingen om sitt eget uppslag eller om det parkamraten sagt, och att säga sitt förnamn.

Och Yasmina, hon berättade vilka hon helst av allt ville möta.

Lite vid sidan om mig kände eller såg jag en rörelse. Eller, kanske var det snarare en rörelse som stelnade. Hon hette Karin, hon hade sagt att hon skulle vilja skriva en bok om vackra träd-

gårdar. En rikt illustrerad bok med bilder från trädgårdar runt om i Europa. Jag hade nog redan under kaffet, som vi drack tillsammans innan vi började, känt en avvaktan från henne.

Jag brukar anlitas i den här kursen. Det är en kurs som äger rum under en vecka och mitt arbete varar en dag. Målet med min dag är att ge utrymme för arbete med situationer i allmänläkaryrket, situationer som deltagarna uppfattar som konfliktfyllda eller besvärliga. De som går kursen har varit läkare flera år och några går sin specialiseringsutbildning till allmänläkare. Andra är redan allmänläkare och går kursen för att höja sin kompetens. De har olika åldrar, olika kön, olika etnicitet, de är lika varandra liksom de är olika varandra. Två mycket erfarna allmänläkare, Lennart och Margaretha, håller i kursen.

Karin sökte upp mig när det blev rast. Hon var upprörd över vad jag hade ”satt igång”. Jag lyssnade – jag kände hennes upprördhet.

Hon menade att jag inte alls förstod vilka strängar jag hade spelat på. Mitt inre var turbulent. Förnimmelse av Karins känslor, mina egna, och – tyckte jag – tusen känslotankar som trängdes om min uppmärksamhet.

Var det som hon sa? Stämde det att jag lockat Yasmina till att berätta det hon berättade? Hade hon egentligen inte velat berätta? Jag beslutade mig för att lämna det så länge – det kunde jag syna senare. Jag ville nu ta emot Karin, som var arg och kanske också rädd – det visste jag att jag indirekt varit delaktig i att ha satt fart på. Och, både tänkte och kände jag, det ingår i mitt ansvar att ta emot det Karin känner och säger.

Efterkänsla – eftertänksamhet

Jag tycker inte heller nu i efterhand att jag lockade Yasmina att berätta. Jag inledde dagen med att dels uttrycka att allt det vi skulle komma att göra tillsammans var frivilligt, dels att alla var välkomna att delta – att jag hade planerat ett arbete som jag trodde skulle komma vara till glädje och till nytta för dem, men också för mig. Vi gjorde först presentationsövningen och därefter fick deltagarna i par samtala om hur de tyckte att det var att göra den och vad de fick för uppfattningar om förfarandet. Jag frågade Karin, hon svarade undflyende, men jag minns inte riktigt vad. Varför frågade jag just henne? Frågar jag alla? Nej, jag frågar inte alla. Jag brukar dels lämna ordet fritt, dels frågar jag på måfå, eller kanske är det så att jag väljer några intuitivt? Hon var en av dem jag tillfrågade. Jag tror så här i efterhand att jag tog in hennes lite spända kroppsspråk och kanske hennes sätt att undvika min blickkontakt. Jag brukar nog göra så, fast det inte tidigare har varit tydligt för mig, det vill säga jag brukar fråga deltagare som jag tror är kritiskt inställda; men också andra deltagare. Jag förmodar att jag vill att eventuell kritik ska

vara uttalad och inte finnas som en underström i rummet och genom att det uttalas får jag också möjlighet att förhålla mig till det personen är kritisk till under det fortsatta arbetet.

Yasmina då, frågade jag henne? Sa hon något? Antagligen, men inget som jag minns. Jag kommer ihåg henne som lugnt deltagande och lyssnande i ringen. Jag uppfattade Yasmina som tillfreds med att ha berättat. Jag tänker mig att hon lever med minnet av sin bror och far varje dag och att minnet påverkat mycket av den hon kommit att bli, hennes varande, hennes tillvaro. Jag har funderat på hur jag minns de andra deltagarna. Trots att läkare i sitt yrke då och då får ta del av medmänniskors historier så är det här inte något som varken de eller jag vanligen lyssnar till – just när Yasmina berättade stannade rummets rörelse av för en kort sekund varefter jag tyckte mig förnimma en känsla av att många av oss lugnt tog emot Yasmina och det hon anförtrorde oss.

Men, kanske inte alla av oss emottog, eller kanske ska jag snarare uttrycka att inte hela våra jag tog emot Yasmina i det hon bjöd oss att dela. Att aspekter av våra jag inte klarade av att möta smärtan och rädslan. Jag tror inte att vi fullt ut kan ta in vidden av det som hänt andra än oss själva – inte alltid heller det som hänt oss själva. Inte kunde vi till fullo ta in det som hänt henne? Begär jag det av mig själv? Begär jag det av dem jag möter i arbetet? Nej, men jag tycker om när samspelet i en grupp utvecklas på ett sätt så att känslor, känslotankar, tankar, händelser och många sidor av våra jag får finnas med; allvar såväl som hänförelse, bus jämte intellektualitet, skutt liksom lugn.

Kan det ha blivit så att Karin fick bli bärare av, eller fick kanalisera, det obehag vi andra hade – den del av, till exempel smärta och ilska som inte klingade i stunden. Kanske fick Karin vara budbärare för mina och våra outtalade känslor.

Kanske brukade Yasmina berätta om sin far och sin bror i andra sammanhang eller kanske tog hon det här tillfället och slutade acceptera en förväntad tystnad – jag vet inte. Jag menar hur som helst att Yasminas historia är del av formulerandet av henne såväl som del av formulerandet av samhället och världen.

Jag ser det som en möjlighet. Från mitt nu ser jag också att jag, vad gäller Karin, blundade för... nej jag blundade nog inte, jag visste att den fanns men... jag mötte inte det som jag nu uppfattar som Karins aggressivitet. Jag kände ilska från henne, men jag valde inte att fånga upp den. Var det kanske för att skydda mig? Kanske för att jag utan att tänk-känna på det tolkade hennes aggressivitet som rädsla. Hur som helst, det jag istället gjorde var att vara lugn och lyssna till henne – till det hon sa. Karin lugnade sig.

Ytterligare en aspekt var att Margaretha, en av läkarna som anordnar kursen, efteråt berättade att Karin redan när hon anmälde sig hade bett att få slippa vara med under torsdagens arbete med forumspel och drama. Men Margaretha hade svarat att Karin fick välja antingen att gå hela kursen eller att inte gå alls. Det var en pusselbit som var viktig för mig. Margaretha gick in en del i det samtal som Karin och jag förde och jag inser att ett av mina dilemman ligger där. Jag har inte bara samspel med den grupp jag arbetar med, utan också med uppdragsgivarna. Jag tror att Margaretha hade förhoppningar om att dagen skulle vara utvecklande för Karin. Kanske kände Karin det och tyckte att det var provocerande.

Efter Karins och mitt samtal gick jag ner till kafferummet och satte mig tillsammans med Yasmina som satt och pratade med några kurskamrater. Jag minns inte om vad – men jag minns att hon fortfarande verkade nöjd, att jag uppfattade stämningen i rummet som lugnt energirik. Varken Karin, Lennart eller Margaretha satt vid samma bord som jag och jag kan i minnet inte framkalla hur de hade satt sig; jag tror helt enkelt att jag inte brydde mig så mycket om det. Men de var alla där, vet jag, för hade de inte varit det så skulle det ha skavt. Genom att formulera det här blir jag på det klara med att rasterna har stor betydelse i mitt arbete. Jag vet det sedan tidigare, men här framträder det tydligt. I det här fallet har jag ju dels använt rasten till att prata med såväl Karin som Yasmina, dels till att känna av stämningen i gruppen.

Karins tidigare reaktion märktes inte särskilt mycket när arbetet sedan fortsatte. Jag tror att både hon och jag påverkades av att många, kanske alla, i gruppen förhöll sig öppet och nyfiket till det vi tillsammans gjorde.

Efter rasten gick vi vidare till enkla korta gestaltningar. Till exempel fick kursdeltagarna sitta två och två och under en minut agera som om de vore patienter som pratade skit om sin läkare. En del tog ut svängarna, lekte med sina kroppars språk, fast det inte alls var något jag tagit in i instruktionen. Några skrattade glatt och i samtalet efter övningen uttryckte man både positiva och negativa känslotankar om det vi kallar skitsnack, om hur det på olika sätt kändes att agera som om man vore någon annan och om erfarenheter i samband med patienter som är kritiska. Alla deltog – Karin också. Kanske rycktes hon med av stämningen. Så småningom gjorde alla i grupper forumspel om skavande situationer från sin yrkesvardag. Här minns jag Karin tydligare igen. Eller, det jag minns är snarare hur jag agerade gentemot Karin, för jag tänkte på det efteråt. Jag tycker att jag gav henne lite extra stor uppmärksamhet och bekräftelse. Varför gjorde jag så?

När hon stoppade och bytte ut i forumspelen gjorde jag som jag brukar – jag frågade dem som just nu var i åskådargruppen vad hon hade gjort, konkret kroppsspråkligt, hur hon hade

använt sina ord etcetera – men jag tror att jag fiskade lite extra. Jag tror att jag genom mitt sätt att fråga, genom min intensitet uppmanade åskådargruppen till att göra henne synlig i det hon gjorde. Varför? Jag antar att jag ville att hon skulle tycka om arbetssättet, att hon skulle omvärdera sin kritiska hållning.

Jag är kritisk till att jag låter mitt eget behov av att vara behövd och att kunna bjuda på något som har värde, påverka arbetet. Menar jag att de egna behoven inte får tillgodoses genom ens arbete? Får de aldrig det? Är det vettiga krav? Finns det inte också omtanke – kanske omkänsla – i mitt handlande? Jo, jag tycker att egna behov på ett balanserat sätt får tillgodoses. Och jo, visst är det också omtänksamhet som gör att jag handlar som jag gör, men risk finns ändå att mitt eget behov ska ta över och det gjorde det i förhållande till Karin.

Jag tycker om när jag hittar, en balans där jag ger deltagaren möjlighet att ta emot; men inte påskyndar honom⁵³. *Ta emot*, skriver jag. Så jag är den som ger och deltagarna tar emot? Nej, jag hoppas att det inte är så. Jag tror att det ofta är ett samspel. När allt är bra tar vi i rummet emot varandra och det som händer i arbetet tillsammans. Vi tar åtminstone delvis in varandra. Att det inte fungerade med Karin berodde, till en del på *min* oförmåga att ta emot henne och hennes perspektiv. Och antagligen också på Margarethas och Karins förhistoria. Hela gruppen är förstås del av samspelet, men när jag minns tillbaka så tycker jag nog att Karin, jag, Margaretha och i någon mån Lennart var de som var mest involverade.

Och Yasmina då? Nej, jag tror att hon rörde sig i sitt eget tempo genom dagen. Jag har ingen eftersmak av komplikationer när jag återkallar och belyser mina inre bilder av Yasmina.

Lennart är nästintill osynlig i min text. Lennart har jag samspelat med över lång tid och i många olika uppdrag. Han höll sig i bakgrunden – från honom kände jag förlitan. Han lät mig ta ansvar för interaktionen med Karin, men han talade med Margaretha när hon bekymrade sig över Karins reaktion.

Interaktionen med uppdragsgivarna tror jag påverkar oss och mig i utförandestunden både när jag arbetar med forumteaterföreställningar med Breyta och när jag är forumspelspedagog. Hur uppdragsgivaren och jag har samarbetat innan jag utför mitt uppdrag, vilka ramar mitt arbete görs inom, uppdragsgivarnas förväntningar och vilka överenskommelser vi har gjort inverkar på arbetet. Hur? Jag vill ta ett exempel.

Tidigare arbetade jag en del med skolklasser som hade det besvärligt. Skolledare eller lärare kontaktade mig och undrade om jag kunde komma och arbeta med eleverna i en klass. Innan

---

⁵³ Jag använder honom som könsneutralt pronomen som innefattar honom och henne. Se not 14.

jag började träffade jag den vuxna beställaren för ett samtal. Ibland kunde jag nästan ha känslan av att de trodde att jag hade ett trollspö som skulle kunna förändra en dålig stämning till god. Det trollspöet finns inte. Det hindrar inte att jag tror mig veta att stämning kan påverkas.

En av de saker jag brukade vara noggrann med var att det skulle finnas något skede när barnen, eller tonåringarna, fick ta ställning till om de tyckte att det vi gjorde tillsammans var något de vill fortsätta med eller inte. Rektorn och jag gjorde ett avtal om att jag skulle möta barnen vid sex tillfällen, en halvdag per tillfälle; men att eleverna som individer, efter det tredje tillfället, skulle få avgöra om de ville fortsätta med ytterligare tre gånger. De elever som inte ville fortsätta skulle få möjlighet att gå på ordinarie undervisning istället. Efter den tredje gången när eleverna själva hade valt blev det en väldig skjuts framåt. Eleverna ville fortsätta med drama och forumspel – inte alltid för att de älskade vårt arbete – ibland helt enkelt för att slippa andra lektioner. Hur som helst påverkade det mig och eleverna och vår gemensamma process att det var tydligt att *de* och ingen annan hade valt.

Med detta i bakhuvudet skulle jag om jag spolade tillbaka tiden, till exempel ha kunnat be Lennart och Margaretha om att en presumtiv deltagare som tar kontakt angående det arbete jag ska göra, ska ges möjlighet att kontakta mig. Eller jag skulle kunnat föreslå att uppdragsgivare inte ska tvinga någon att gå på den dag som jag håller. Ett tredje alternativ är att jag för dialog med uppdragsgivaren där jag uttrycker att det inte är självklart att den som själv inte vill delta i det arbete som jag håller i ska uppmanas att göra det. Och sedan lyssna till hur de som uppdragsgivare ser på det.

Ytterligare en aspekt som jag vill reflektera över är något som synliggjordes för mig när jag en gång muntligt återgav sekvensen där Yasmina berättade om mordet på sin far och bror. Då fick jag kommentaren: ”Åh det gick över till att bli en terapeutisk situation.” Eftersom jag inte höll med fick det mig att fundera. Jag tycker inte att en situation är terapeutisk för att en människa berättar något otäckt som har hänt honom. Jag vill att vi ska ha åtskilliga rum att vara många aspekter av våra jag i. Jag vill att vi ska ha möjlighet att inför varandra som medsyskon kunna berätta och ta emot varandra; att det inte ska bli något som uteslutande kan göras i terapeutiska sammanhang.

Jag vill säga stopp när vi löper risk att utveckla, eller har, en syn på levandet som leder till att vi inte kan berätta om det vi har varit med om.

Jag vill säga stopp för jag tror att, till exempel den som kommer hit på grund av flykt från sitt sammanhang får svårt att leva som den person hen kommit att bli, är, och har möjlighet att vara, om inte hen kan berätta och uttrycka sig annat än i vissa av andra bestämda skikt.

Jag vill säga stopp och medverka till att vi skapar en värld där vi vill vara i allvarlig dialog inte bara i terapeutiska rum.

En fredag, vardag med funderingar

Fredag – den enda av veckans dagar som bär femininitet; är uppkallad efter en gudinna, Frigg. Jag börjar mina reflektioner hos en annan kvinna.

Att i möten mellan tankestilar balansera anseende, likvärdighet och dominans

Idéhistorikern Ulla Ekström von Essen beskriver hur skilda yrkesgrupper genom tiden har fått olika anseende – värderats i olika grad. Präster högakts länge, men från och med att bland annat Darwins utvecklingslära börjar få genomslag cirka 1850 börjar man uppvärdera läkares kunskap och därmed läkare som yrkesgrupp.⁵⁴ Med det resonemanget i bakhuvudet undrar jag: Påverkar det anseende en grupp brukar ha, mig i mitt arbete? Påverkade det hur jag mötte Karin och borde det påverka? I så fall varför? Och vilket anseende har mitt yrke?

Som jag ser det håller mitt yrke – med aspekterna hos jokern och forumspelspedagogen – på att födas. Fleck myntade termen tankekollektiv och beskriver det som en ”...*gemenskap av människor som utbyter idéer och tankar och står i tankemässig växelverkan med varandra*”⁵⁵.

Ekström von Essen skriver, med hänvisning till Fleck, om hans begrepp *tankestil* som ”innefattar en kunskapsteori där de grundläggande och ofta implicita föreställningar och idéer – ibland oerhört långlivade, ibland historiskt situationsbestämda – som människor bär på spelar en viktig roll.”⁵⁶ Som jag ser det finns en tankestil i mitt yrke, men den håller också på att utvecklas.⁵⁷ Mitt yrke är ungt, det har sin tankestil hämtad ur sin förankring i sjuttioalet. En kort tid har förflutit sen dess. Jag tror att få människor – om de inte är verksamma i yrken som angränsar till mitt – har en uppfattning om den tankestil, som kan ses som vår. När jag mötte läkarna vid kaffet innan vi började dagens arbete så fick jag frågor som jag ofta får: ”Vad arbetar du med? Vilka möter du i ditt arbete? Är du här för att lära oss att spela teater? Är du psykolog? Är du här för att vi ska få skratta?”

---

⁵⁴ Ulla Ekström von Essen, föreläsning Södertörns högskola 2009-10-07.

⁵⁵ Fleck, s.48, hans kursivering.

⁵⁶ Ulla Ekström von Essen, ”Tankestil och tankekollektiv” i *Dialoger:Narcissus* 1998:47, s. 20, hennes kursivering.

⁵⁷ Kanske skulle jag föredra att kalla det känslotankestil, men jag väljer att hålla fast vid Flecks begrepp.

Jokern i forumteater och forumspelspedagogen har inte, i alla fall inte så som jag gestaltar dem, i förgrunden gycklande sidor. Men kanske rymmer mitt yrkesutövande andra potentialer som gycklare vid hoven hade; möjligheten att provocera till reflektion av det förgivettagna – potential att få människor att grunna. Jag frågar mig om inte del av den potentialen ligger i att jag frilansar. Jag har möjlighet att möta olika tankestilar eftersom jag arbetar på många platser med människor från olika tankekollektiv, till exempel med olika yrken. Mitt yrkes tankestil möter deras och i bästa fall ger glipan mellan det som är deras tankestil och den tankestil som är min, ett rum för reflektion. Jag hoppas att jag genom att vara i dessa glipor kan ta med mig sätt att undra, frågor att ställa, från ett tankekollektiv in i nästa. Jag skulle tro att gycklare som drog från hov till hov hade denna möjlighet. Gycklaren använde, som jag har uppfattat det, ofta humor som skapade utrymme för begrundande. Kanske skapas också, med hjälp av mitt yrkeskunnande, rum för en sådan begrundan, inte främst genom humor utan istället genom de forumteaterinspirerade dramapedagogiska arbetssätten. Och kanske är ett skäl till att det kan göras att yrket, som jag ser det, inte är insorterat i en – i tiden någorlunda gemensamt uppfattad men ofta outtalad – yrkesstatusskala.

Jag leker med idén om att våra yrken skulle kunna representera roller i en familj. Skulle man då kunna tänka sig läkarnas roll som det nutida samhällets föräldrar? Läkare får ta stort ansvar. De är vana vid att andra vänder sig till dem för att få hjälp och lindring. Fungerar jag i mitt yrke på ett sätt som vi i ett västerländskt tankekollektiv ofta tillskriver tonåringen; som en som utmanar, i det här fallet hierarki?

Helst vill jag se mig som ett syskon, – en syster med barnets undrande blick, – en syster som kan stödja, – en syster som har mandat att störa mönstren.

Jag tror inte att jag som person ses som så provocerande även om jag med hjälp av arbetssätten kan utmana. Och jag vill att läkarna, liksom andra i grupper jag möter, ska ha rätt att få växla mellan sina barn-, vuxen- och föräldrasidor. Att de, till exempel, ska få möjlighet att växla mellan att vara den som blir lyssnad till, vara den som är i jämlik dialog och att vara den som lyssnar till andra.

Kanske bemödade jag mig om att lyssna till Karin för att jag ville ge henne rätten att slippa det som kan liknas vid ett föräldraansvar? Agerade jag förälder och hon skulle vara barnet? Ville jag vara förälder till en förälder? Var det värdigt? Jag stod kvar. Intuitivt antog jag att om hon såg att jag tog ansvar, så skulle hon veta att hon slapp ta ansvar för det som jag startade, att jag skulle komma att ta ansvar för det.

I arbetet med läkarna, liksom med andra grupper, månar jag om att försöka få till ett möte där vi i rummet kan vara utan att axla alltför mycket av mallförväntningar. Jag har tidigare lyft fram det situerade, värdiga behandlandet. Jag skrev om vikten av att ”upprätthålla den status som vi tillskriver” den andre.⁵⁸ Nu vänder jag väl närmast på det och skriver om vikten av att inte påtvinga någon en förväntad status – att låta personen slippa sin status för ett tag.

När vi arbetade med forumteater med tolvåringarna strävade vi efter att alla gemensamt skulle ta ansvar för stämningen. Tolvåringar är, eller ses ofta som, barn. Om läkarna löper risk att bli behandlade som föräldrar så löper väl barn på motsvarande sätt risk att bli behandlade som allför barnsliga. Kanske är det så att jag beroende på grupp gör på olika sätt när jag försöker skapa en situation där deltagarna får vara små såväl som stora. I situationen med Karin skavde det, jag utmanades och får nu möjlighet att förstå min yrkestillvaro på nya sätt.

När jag blev ombedd att arbeta med ”besvärliga” klasser så fanns det ögonblick när jag inte sa till eleverna, utan i stället resonerade med dem. I de ögonblicken använde jag mig inte av ”att markera och upprätthålla den status som vi tillskriver denne i förhållande till oss själva.”⁵⁹ Kan det vara så att jag med Karin, som är läkare, gjorde på motsvarande sätt men då i förhållande till en person som på grund av sitt yrke är van att röna högt anseende? Min vilja i båda fallen är att mitt handlande ska leda till god dialog i det fortsatta arbetet – risken är att det i stunden är provocerande. Men kanhända är det en risk jag är villig att ta om jag tror att det gynnar oss i det längre loppet.

Filosofen Simone de Beauvoir skriver att:

[...] människan endast definieras genom sin relation till världen och till andra individer, hon existerar endast genom att transcendera sig, och hennes frihet kan inte fullbordas annat än genom den andres frihet. Hon berättigar sin existens genom en rörelse som, liksom friheten, springer fram ur henne men som mynnar ut utanför henne.⁶⁰

Sett ur detta perspektiv är det problematiskt att jag inte gav Karin frihet att välja sitt sätt att delta. Jag använde mig av en typ av belönande maktutövning. Jag styrde genom att se till att hon fick uppmärksamhet under arbetet. Tolkat genom de Beauvoirs text skulle det indirekt leda till att också jag står ofri.

---

⁵⁸ Heidegren, 2009, s. 19.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Simone de Beauvoir, *För en tvetydighetens moral*, Göteborg, Daidalos, 1992, s. 123.

Foucault skriver om hur individen disciplineras och formas till det samhället vill att hen ska vara. Han menar att detta inte bara sker genom yttre disciplinering såsom tvång, utan också genom träning på normalitet – träning på att förstå vad som förväntas av honom och att handla i enlighet med denna förväntan.⁶¹ Även det sammanhang jag verkar i, i det här fallet forumspels-sammanhanget, styrs av förväntningar och syn på vad som i den kontexten ses som normalt beteende – styrt av det som jag ovan benämnt som *tankestil*.

Det kan ses som maktfullkomligt av mig att jag, när Karin söker upp mig, lyssnar till henne utan att själv formulera mig särskilt mycket. Om jag istället hade uttryckt hur jag såg på det vi hade gjort tillsammans och framfört mina motiv så hade det kanske varit mer jämlikt och givit större frihet.

Boal var influerad av den brasilianska pedagogen Paulo Freire. Freire skriver:

Att undervisa är inte att programmera utan att problematisera, inte att ge svar på frågor utan att kasta fram frågor, inte att överföra uppfostraren till eleven utan att provocera eleven till självbestämning [...]⁶²

Freire myntade *pedagogik för förtryckta*. Boal benämnde sitt arbete, influerad av Freire, till *teater för förtryckta*. Freire arbetade, bland andra, med analfabeter i Sydamerika. Han skriver: ”Dialog är [...] uppgiften för ansvariga subjekt och kan inte existera i ett dominansförhållande.”⁶³ Min medvetna avsikt när jag lyssnade till Karin var inte att vara dominant. Men mitt sätt att möta henne med lyssnande var kanske en typ av dominans. Situationen så som den är konstruerad med mig som pedagog och henne som deltagare, rymmer i sig en asymmetri där jag i utgångspunkten är parten med mer makt. Kanske, känner jag på och tänker från mitt nu, är det mindre maktfullkomligt att i relationer som denna tydligt ta på sig den makt man faktiskt besitter.

Att få kritik

Genom min text söker jag insikt bland annat med hjälp av min kritiska blick. Berättelserna från min onsdag och torsdag beskriver i sig situationer där jag får kritik.

Michel de Montaigne, skriver i sin essä *Om erfarenheten* utgiven 1588 med hänvisning till Vergilius:

---

⁶¹ Michael Foucault, *Övervakning och straff*, Lund, Arkiv, 2003 s.178ff.

⁶² Paulo Freire, *Pedagogik för förtryckta*, Stockholm, Gummessons Kursiv, 1972. s. 15.

⁶³ Freire, s. 91.

Det krävs starka öron för att höra en uppriktig kritik av sig själv. Och eftersom det är få människor som orkar höra sådan kritik utan att ta illa vid sig, så gör de som vågar sig på att kritisera oss en ovanlig väntjänst. Ty det tyder på sund vänskap när man ger sig in på att sära och kränka en människa för hennes eget bästa.⁶⁴

Jag tycker att Montaigne tar det lite långt när han skriver att det är sund vänskap ”att sära och kränka”, men tycker att det är av värde att ha tillgång till medmänniskor som kan ge uppriktig kritik. Under onsdagen fick jag kritik från mina kollegor, under torsdagen fick jag den från en av mina deltagare och jag reagerade på olika sätt. Med mina kollegor reagerade jag med ilska och övergivenhetsängslan; med Karin hade min reaktion en mer rationell sida. Såväl onsdagens som torsdagens kritik riktade sig mot mig i mitt yrke, men kritiken som kom från mina arbetskamrater berörde mig djupare. Mer stod på spel – de är också mina vänner. Men det gjorde också att jag, när jag hade lugnat ner mig trodde dem om att ge mig kritik för mitt eget bästa, för att vårt arbete ska utvecklas och för vårt gemensamma bästa. Jag tog in kritiken, smakade på den, strävade efter att använda mig av det den lärde mig. Karins kritik har jag använt mig av genom den här texten för att söka kunskap. Det har skett mer på avstånd och utan att Karin har tagit del av det.

Tystnad och gränsen till terapi – personligt och gemensamt

Jag skrev tidigare att jag blev provocerad av att höra en person säga att det att Yasmina berättade om sin dödade bror och far gjorde att situationen övergick till att bli psykoterapeutisk.

Tänk om det var så – tänk om situationen blev terapeutisk? Vad gör en situation till terapeutisk? Och vad gör att jag slår bakut?

Jag är inte terapeut. Blir jag rädd för att bli betraktad som en som tror att hon är terapeut eller för att grupper eller individer ska vilja använda mig terapeutiskt? Kanske både och.

Jag tror att en del av de metoder jag praktiserar skulle kunna användas i terapeutiskt syfte. Men den psykoterapeutiska kunskapen är en kunskap som jag inte har och ett område som jag försöker avgränsa gentemot. För att få mer kunskap om vad en terapeutisk situation kan ses som frågar jag en kurskamrat som utbildar terapeuter om hur hon skulle beskriva en terapeutisk situation, hon skriver:

---

⁶⁴ Michel de Montaigne, ”Om erfarenheten”, *Essayer*, bok 3, Stockholm, Atlantis, 1992, s. 424.

För att det ska bli det måste man ha vissa rammar. En person söker hjälp för något slags lidande eller frågor som behöver ett svar. Terapeuten och personen kommer överens om vad målet är. [---] Ja, det kan handla om mycket, men förutsättningen är att terapeut och patient/klient är överens om [...] målet och att ramarna för dessa samtal upprätthålls (tid och rum) och konfidentialitet om inte patienten själv vill att den släpps eller går med på det.

Av hennes svar framgår att överenskommelser är avgörande. Hur gjorde jag överenskommelser med läkargruppen? Jag inledde dagen med att uttrycka frivilligheten och att välkomna deltagande. Jag beskrev att jag arbetar med såväl forumteater som forumspel, varifrån arbetssätten kommer samt gestaltade kortfattat, visuellt och med ord, vad forumspel är. Jag berättade också något om vilka jag brukar möta i mitt arbete och angav tiderna för dagens arbete. Jag frågade då och då om det var något de ville uttrycka och om de ville påverka något i ramarna innan vi inledde arbetet. Trots att jag inte gör överenskommelser liknande terapeutens, händer det att jag under arbetet måste förhålla mig till det som jag betraktar som mitt uppdrags gränser, till exempel det som angränsar till psykoterapi.

Hur gör jag när jag avgränsar? Som jag uppfattar det skulle övningarna om de användes i ett psykoterapeutiskt sammanhang, till exempel kunna användas till att söka det som är omedvetet; eller till att omprogrammera automatiserade tankemönster och känslomönster, beroende på terapiotyp. Hur gjorde jag? Använde jag övningen så? Jag tackade Yasmina för att hon berättade för oss, hennes allvar var hos oss i rummet en stund och sedan förde jag oss vidare genom att fråga nästa par vad de hade kommit att tala om. Det ledde till att stämningen efter hand förändrades eftersom de berättade något helt annat än det Yasmina hade berättat. Jag föreställer mig att man om man har en psykoterapeutisk överenskommelse, till exempel skulle ha kunnat stanna upp längre och låtit Yasmina gå vidare, söka inåt bakåt, till exempel efter det som är omedvetet. Jag tog oss, efter att bara kort ha stannat upp, istället direkt tillbaka till skeendet i vårt rum.

Jag vill inte undvika samtal om det som har hänt oss som är otäckt men jag söker inte heller efter dem. När de visar sig finner jag dem oftast värdefulla. Den polske sociologen Zygmunt Bauman, citerar Mathiesen och beskriver ”>>tystande i tysthet>> – [...] en process som är stillsam snarare än högljudd, dold snarare än öppen, oförmärkt snarare än märkbar, osynlig snarare än sedd, icke fysisk snarare än fysisk>>.” Bauman skriver om det i vardagslivet strukturellt inpräntade tystandet som sker i tystnad.⁶⁵ Jag tycker att det är viktigt att lyssna till berättelser som Yasminas bland annat för att inte delta i det tysta tystandet. Jag tror att vi allt för sällan får

---

⁶⁵ Zygmunt Bauman, *Flytande rädsla*, Göteborg, Daidalos, 2007 s.12, hans klamrar.

möjlighet att förstå det som händer och har hänt den person som just nu sitter bredvid oss. Deltar vi i tystandet i tysthet? När och hur?

Det blir problematiskt om rädsla för, eller försiktighet med, att uppfattas som terapeut ska stoppa Yasminas och andras berättelser. "Personal problems that receive vivid responses in the group are no longer private and should not be considered as uniquely individual." ⁶⁶ skriver Eva Österlind, lektor i dramapedagogik. Hon menar i sin artikel att de tekniker som man begagnar sig av i Theatre of the Oppressed kan vara möjliga att använda till att förändra företeelser som vi annars riskerar oreflekterat överta från vår omgivning. Ett skäl till det är att man arbetar med såväl det personliga som med sociokulturella dimensioner. ⁶⁷

Yasmina berättade om sin bror och far för hela gruppen. Hon delade med sig av sin upplevelse till oss. Jag ser det som en rörelse från det individuella till det kollektiva. Det som kan uppfattas som hennes eget dilemma uttrycks och på så sätt blir det en del av den värld som är vår, inte bara hennes. Del av något som då konstrueras som en händelse som representerar företeelser i den värld vi äger gemensamt.

Jag hoppas att skrivandet av min essä i praktisk kunskap gör något liknande med de dilemman som jag beskriver som mina. Genom att jag framställer dilemman ur min yrkesvardag lär jag mig å ena sidan själv och å andra sidan gör jag beskrivningar av dem och min yrkesvardag tillgängliga. Essäns text blir, när jag har lämnat den ifrån mig, kvarvarande och möjlig för andra att reflektera över. Det som var personligt för mig får via dig en rörelse mot det gemensamma.

Tempo, rytm och rörelse

Jag vill för en stund stanna upp inför tidens rörelser, fundera över tidslighet, rytm. Jag skriver att jag gissar att en skillnad i terapeutens förhållningssätt och mitt skulle ha med tid att göra. Under onsdagen skriver jag om deltagarna som är ganska tysta, att jag vill att de ska kunna komma in i egen takt i samtalet och senare under torsdagen att det finns risk att jag inte låter deltagare använda sitt eget tempo.

Jag tror att vi kommer in med våra egna tillfällesmelodier i situationer. Var och en med sin egen rytm, sina egna tempon, accelerandon, ritardandon och pauser. Någon möter situationen

---

⁶⁶ Österlind, Eva "Acting out of habits - can Theatre of the Oppressed promote change? Boal's theatre methods in relation to Bourdieu's concept of habitus" i *Research in Drama Education 13:1*, London Routledge, se <http://www.informaworld.com/smpp/content~content=a790183096&db=all> , 2008, 2010-04-22, s. 76f.

⁶⁷ Ibid. 79ff

som Arvo Pärts *Spiegel im Spiegel*, en kommer in och är *Proud Mary* med Tina Turner, en tredje *O Superman* av Laurie Anderson, en *Birima* av Youssou N'Dour, och ytterligare en Jan Johanssons *Visa från Utanmyra*. Inledningen av gruppens liv kan vara stumt och ändå samtidigt en kakofoni, men gradvis söker melodierna, om än trevande, varandra. Blickarnas klang möts, rörelser synkroniseras. Melodierna sammanfogas och vi förvandlar oss till vår situations instrument, till vår orkester; gruppen skapas. Med utgångspunkt i den impuls som jag som forumspelspedagog ger – eller, i forumteatersammanhanget, impulsen som ges genom forumteaterpjäsen – påbörjar vi vår i nuet improviserade melodi. Vi skapar våra egna stämmor och får i bästa fall en gemensam puls med plats för allas rytm. Som forumspelspedagog strävar jag i början emot att vara dirigenten som anger tempo och markerar när vem ska in. Senare söker jag mig mot att spela basgången eller kanske trummorna och att finnas för helheten, men står inte längre framför orkestern. När jag är joker under föreställningar vill jag att mina rörelser, tillsammans med skådespelarnas, ska vara mera av dem hos en dirigents som visserligen står framför orkestern men som månar om att alla stämmors improvisationer ska höras och att de också i någon mån utgör något gemensamt.

Det är viktigt att höra alla orkesterns instrument. Det gjorde jag inte under måndagen, jag hörde inte stämman som mannen i den brandgula skolcafeterian spelade, trots att den för en stund ljudade starkt och påverkade vår gemensamma melodi. Jag dirigerade ensam deltagarna alldeles för stor del av tiden under onsdagens forumteaterspelning på den vackra kursgården – det påverkade vårt arbete, vi fann inte vår melodi och inte heller gemensam puls. Jag hörde under fredagen Yasminas melodi och ville att alla skulle följa den, varpå Karin först tystnade och senare spelade ett solo för mig. Sedan anpassade jag kanske min rytm alltför mycket till Karins instrument under andra hälften av torsdagen. I mitt nu saktar jag genom texten in; försöker se de spelade tonerna, lyssna till pauserna, känna klanger som kunde ha använts. Jag lär.

Min inre tankerytm är ofta hög, min känslorytm ser jag som lugnare medan min kropps rytm växlar. När tanken och känslan inte är i sina ytterligheter – när jag är i känslotanken som har en och samma rytm trivs jag bäst, då har jag tillgång till ett stort rörelsespektrum. Min text är ett tidsveck, jag har gestaltat den som en vecka. Fredagar möter oss utdraget rytmiskt åter och åter.

Jag saktar inne i mig själv
Jag saktar in mig själv
Mitt själv saktar in
Jag saktar skälvande in
Jag saktar mig själv
Sagt till mig själv

En stelladag med konstruktion och dekonstruktion

Liksom dagarna i veckan återkommer – aldrig på samma sätt men ändå alltid enligt samma mönster – återföds i mitt arbete vissa aspekter igen och igen, de får nytt liv i stunden. Genom forumteatern reinkarneras en situation som sedan publiken omskapar, söker göra värdig. Hur har det präglat min syn på levandet? Är det inte så att jag lyssnar, känner och fattar livet som att det tas om med möjlighet till ständig utveckling? Till skillnad från en cykliskhet där allt återupprepas och inget utvecklas ligger min betoning på upprepningens förändring.

Nyfödd tid mellan Frigg och Saturnus. En stund innan veckan genom solens dag och månens dag cykliskt börjar om låter jag min text föda en dag. Jag har benämnt den som stjärnans dag: *stelladag*. Veckocykeln är kulturellt skapad, skriver Kimmo Eriksson, professor i tillämpad matematik, till skillnad från till exempel dygnsrytm och årsrytm som kommer ur jordens rotation runt sin axel respektive dess lutning och rotationen runt solen. Romarna hade åttadagarsvecka medan vår vecka med sju dagar har sitt ursprung i Babylonien.⁶⁸ Den franska revolutionskalendern hade 30 dagar i varje månad med tre veckor som hade tio dagar. Vår sjudagarsvecka kan ses som konstruerad med utgångspunkt i månfaserna. ”Naturen ’i sig’ har bara en högst problematisk existens, eftersom världen såsom en struktur av *mening* alltid är tillvarons värld.” Så skriver Wallenstein med hänvisning till Heideggers tankar om att vi uteslutande kan uppfatta, gripa oss an världen genom oss själva, vår tillvaro.⁶⁹ Ofta ser och beskriver vi vår värld med utgångspunkt i de förutsättningar vi tänker oss att naturen har givit. Som jag ser det deltar vi i att konstruera varat, världen. Vi konstruerar med utgångspunkt i vår i-världen-varo, i vår syn på natur men också med utgångspunkt i tradition.

---

⁶⁸ Kimmo Eriksson, ”Cyklicitet uppträder i både natur och kultur” i *Tvärsnitt: Humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning* Vetenskapsrådet, 2010:1, s. 8.

⁶⁹ Wallenstein s. 18 hans kursivering.

Att konstruera nytt och att bevara gammalt

Att se det man nyss inte såg handlar, tror jag, ibland om hur saker kombineras. Forumteater är fiktion, friktion. När någon går fram på scenen, och gör ett utbyte, skapas iakttagbara oförutsägbara skeenden i ögonblicken. Är de då? Tillblir de som möjliga handlingar? Eller rör det sig bara om fiktion? Beauvoir anser att autenticitet är att fullt ut begripa att vi är människor som iakttar oss själva.⁷⁰ När vi på scenen åskådliggör en kränkning så ropar någon i publiken ”stopp” och kommer fram till scenen, går in i pjäsen och motverkar kränkningen. Det utbytet kan med de Beauvoirs syn ses som ett ögonblick där vi iakttar att vi *i akt tar* oss – ett ögonblick av autenticitet. En vändpunkt skapas där den inte fanns. Friheten att välja handling blir bestämd. Beauvoir skriver om det medvetet ansvarsfulla i att som människa ta sig an sin frihet. För att kunna göra detta måste människan acceptera att vara på avstånd från sig själv.⁷¹ Bornemark beskriver, med hänvisning till Jaspers, Sartre och de Beauvoir, detta som att vara *för sig*, det vill säga det att vi har vårt medvetande riktat mot oss själva, det att vi erfar oss själva.⁷² Genom att skriva istället för att själv *vara i* de dilemman jag beskriver – kan det ske att idéer och handlingsvägar skapas.

Jag har i texten tagit in en del nyare ordkonstruktioner till exempel *hen* och *henom* när jag inte vet personers genus. Jag har gjort det eftersom jag störs av att använda uttrycken ”hon *eller* han” och ”honom *eller* henne” därför att de så starkt poängterar könsåtskillnad. Jag har använt ordet *åskådespelare* som är ett försök till översättning av Boals term *spect-actor*. Jag har också själv konstruerat ord såsom *stelladag*, *känslotankar*, *omkänsla* etcetera. ”Redan i språkets uppbyggnad finns en tvingande filosofi rotad i samhället, redan i enstaka ord finns invecklade teorier implicit givna.”⁷³ Så skriver Fleck. Inspirerad av såväl Nietzsche som Fleck har jag när jag själv har syn på att jag blir störd av språkets ”tvingande filosofi”, då och då i texten lekt med mina ord. Inspirerad av Nussbaums resonemang om emotioner har jag genom ordkonstruktionerna lekt med idén om känslan och tanken som ytterligheter av samma aspekt. Jag kan finna det störande att språket hela tiden förmedlar till oss att tankar och känslor är olika. För mig framstår det som att jag ibland erfar en ren tanke som rymmer mycket lite känsla och ibland en känsla som rymmer mycket lite tanke. Men ofta kan jag inte skilja dem åt.

---

⁷⁰ Beauvoir, s. 27.

⁷¹ Ibid. s. 41

⁷² Jonna Bornemark, Föreläsning 2009-01-21.

⁷³ Fleck, s. 51.

Språket är föränderligt – forumteater betonar föränderlighet. Mitt vara är rörligt, min tillvaro rör sig – essäskrivandet gör att jag ändras.

Form bär innehåll. Språk bär värld.

Värld bär språk. Innehåll har form.

Cavalcante-Schuback skriver med hänvisning till Platon om det skrivna språkets rigiditet. Hon skriver om skriftspråket där orden tycks vara ett varande på det oreflekterade förankrade sätt på vilket, till exempel en sten är i världen, ett varande som benämns som ett varande *i sig*. Detta leder, menar Cavalcante-Schuback, till att vi förlitar oss på skrift som ett löfte om ”en verklighet mer verklig än verkligheten själv.”⁷⁴ Om det skrivna har en verklighet, verkligare än verkligheten, så skänker jag kanske genom mina ord mina dagar med deras händelser en realitet, ett tillfinnande. Ett då som finns nu. Cavalcante-Schuback menar att litteratur använder sin form till att inifrån texten göra revolt mot att det tycks skrivet i sten. ”Vad litteraturen låter framträda i det redan sagda är *hur* det sägs, sägandet själv som tilldragelse.”⁷⁵

Det är en uppgift som essän som form också bör bära menar Adorno till exempel genom att ge prov på det allmänna och utan att fixera det.⁷⁶

Livet förändras, pågår nu och kommer att upphöra. Mitt liv pågår i mitt nu, ditt liv pågår i ditt nu, våra liv pågår i vårt nu, liv som kommer att upphöra och förändras.

Kanske upprepar jag en stor myt? En myt om att vi kan göra världen till en bättre värld. Eller löper myten som en av flera trådar i min texts väv snarare att vara varpen som håller väven? Perry Anderson, professor i historia och sociologi, skriver med hänvisning till Lyotard om postmodernitetens ankomst där samhället inte längre ses som ”ett dualistiskt konfliktområde [...] utan som en språklig kommunikationsväv” där vetenskapen bara är ett av flera språkspel. Anderson pekar på hur idén om vetenskapens privilegium vilar på ”[m]odernitetens stora rättfärdigande myter”. I det postmoderna tillståndets använder man sig istället av ”paradoxa och paralogier” med många små konkurrerande berättelser som skapar tillfälliga kreativa kontrakt snarare än en konsensusöverenskommelse som skulle medföra ytterligare ett nytt system.⁷⁷ Jag lever inspirerad av känslotanken att vi kan förändra, men ser det också som att vi sitter fast i strukturer. Ibland tvivlar jag men jag vill att forumteater ska vara en väg att *av slöja* dem. Jag

---

⁷⁴ Marcia Sá Cavalcante Schuback, ”Mellan Kafka och Heidegger” i *Glänta*, 2008:4, s. 87.

⁷⁵ Ibid. 86f.

⁷⁶ Theodor W. Adorno, ”Essän som form” i *Glänta*, 2000:1 s.33ff.

⁷⁷ Perry Anderson, *Postmodernitetens ursprung*, Göteborg, Diados, 1999, s. 33ff.

dualism [...]uppfattning som räknar med två skilda grundprinciper se <http://www.ne.se> Anderson hänvisar t.ex. till Marx' syn. Paralogier förklarar översättaren som ”ett slags >> talande vid sidan om>>”.

har i någon mån velat bråka med form så som forumteater bråkar med teaterns form, såsom en magisteressä i praktisk kunskap pekar mot att kunskapande och vetenskaplighet kan genereras på olika sätt. ”*Poiesis* beskriver Aristoteles i den *Nikomachiska etiken* som en planerad form av handling, där slutmålet är känt från början: att baka ett bröd, att bygga ett hus”. *Poiesis* är en aspekt av min tillvaro som joker och forumspelspedagog. Forumteater och forumspel innehåller vissa ingredienser och jag ”knådar” på vissa sätt. Det är också en aspekt av essäskrivandet, jag bygger min essä på specifika sätt för att det ska bli just en essä i praktisk kunskap och inte till exempel en magisteruppsats inom ett annat ämne. Men jag har i essän inte bara följt riktlinjer och jag antar att det genom essäns dilemman framgår att det inte heller inom mitt yrke är möjligt att uteslutande följa riktlinjer. Nilsson skriver om *praxis* att det ”[pågår] hela tiden ungefär som livets egen process. [...] [Vi] rör oss i en intersubjektiv väv, en delad värld.”⁷⁸ Vi kan inte planera denna form av aktivitet eftersom vi inte vet på förhand vad andra kommer göra och hur vi kommer reagera. ”Den blick på världen som vägleder *praxis* kallar Aristoteles för *fronesis* [...] förmågan att göra klok bedömning av vad som är >>lagom>>”. I de dilemman jag har beskrivit gjorde jag inte kloka bedömningar jag hoppas att jag genom att arbeta med den här texten har utvecklats så att jag kan göra klokare bedömningar framöver. Med hjälp av essäns dilemman, texter och i samspelet med mina kurskamrater och lärare började min blick på världen så smått att ruckas och mina ord att röra sig. Genom skrivandet har jag bland annat kommit till insikt om hur viktig samstämmigheten mellan form och innehåll är för mig är i mitt yrke. Jag har fördjupat min kunskap om reflektion. Genom belysning av tid, rytm och tempo har jag fått möjlighet att begrunda dessa aspekter av mitt arbete omsorgsfullare än tidigare. Vikten av genomtänkt samspel med uppdragsgivarna har framträtt. Min kunskap om makt i förhållande till förväntad aktning har stärkts. Genom mitt essäskrivande öppnades helt enkelt fler rum i min joker- och forumspelspedagogtillvaro.

Jag har bråkat med ord och vad de säger, ibland har jag haft direkttilltal till dig som läsare. Jag har lagt till en veckodag och kommer strax till att jag störs av formelementet där man hänvisar till individer snarare än till kollektiv. Försiktigt har jag bråkat med normerna också för hur den här texten förväntas vara skriven.

Att skriva en text om mitt yrke ser jag som del i att ta makt att formulera vad mitt yrke kan ses vara, är, och blir.⁷⁹ Kanske är det extra viktigt att ett nytt yrke som jokerns, formuleras in-

---

⁷⁸ Nilsson, 2010, s.31f, Nilssons kursivering.

⁷⁹ Här avser jag yrket som joker.

ifrån tankekollektivet? Jag har tidigare, när jag skrev min C-uppsats, lyssnat till vad jokrar från elva olika länder beskriver är deras yrkeskunskap.⁸⁰ Nu har jag snarast koncentrerat mig på att få insikt i hur jag själv begriper mitt yrke. Jag uttrycker mig nu för framtiden i ett fortsatt formulerande, etablerande och konstruerande men jag skulle också vilja fundera lite på hur jag genom textkonstruktion förhåller mig till någon aspekt från det förflutna.

I essän blickar jag tillbaka på dåtidssituationer som jag i någon mån uppfattar som misslyckade och drar lärdom för framtiden ur dem, men jag ser inte det förflutna enbart som misstagens tid. Fleck framställer inte heller det förflutna uteslutande som tid fylld av misstag, men han skriver om att ”[...] det förflutna med alla dess misstag [...] lever vidare i övertagna begrepp, i formuleringen av problemen, i undervisningen, i det dagliga livet, i språket och i våra institutioner.”⁸¹ Min text och mitt arbete är, anar jag, fyllt av det som jag oreflekterat tagit över från det förflutna. Ibland kanske jag och vi har syn på att vi tar över något som vi skulle kunna sätta ifråga. Finns det element i min text där jag har bevarat eller anpassat mig till tradition och i och med det, det förflutna? Ja det har jag redan uttryckt att det gör, men finns det element som jag har bevarat fast jag har syn på att de stör mig? Ja, formen jag använder när jag hänvisar till tidigare tänkare med att namngiva en specifik individ. Jag tycker å ena sidan att erkännelseprocesser är angelägna men å andra sidan kan jag störas av att skriva *vem* som har skrivit ner en idé. Det erkännandet skymmer, som jag ser det, en hel grupp – ett helt kollektiv – av människor som också varit med vid tankeutvecklingen. Tanken har fötts i ett sammanhang men alla dess människor får inte erkännelse, den går till den individ som har skrivit och därmed bevarat och tanken.⁸²

Det kollektiva utvecklandet av tankar framstår så tydligt i mitt arbete – hur hela publikgruppens arbete genererar tankarna, känslotankarna, även om det är individer som iscensätter dem. Stämningen som publikkollektivet skapar är, som jag ser det, avgörande för vilka handlingar vi får se spelade framme på scenen. I avslutningen av våra föreställningar pekar vi ofta på de stämningsskapande rörelser som har skapats i publikkollektivet och tackar för dem. Vi brukar också avsluta med vikten av att ta med sig lärdom från det nu vi är i till verkligheten utanför teatertrummet. Om, eller när, handlingskänslotankar från vårt gemensamma arbete nedtecknas

---

⁸⁰ Josephson, 2006.

⁸¹ Fleck s. 32.

⁸² Här tvingades jag bråka med mina egna begrepp. Skulle jag istället skriva känslotanke? Nej, jag väljer begreppet tanke här liksom på många ställen i texten när jag skriver om vad andra nedtecknat. Jag kommer i den fortsatta texten, liksom tidigare, växla mellan begreppen tanke, känsla och känslotanke.

så blir i och för sig den texten en individs skapelse, men som jag ser det, utgör den kollektiva processen textens källa.

Fast, när jag känntänker efter så inser jag att jag inte är helt enig med mig själv. Jag inser att jag ofta också *vill* lyfta in och benämna den som skrivit ner en tankegång. Till exempel vill jag gärna på pränt sätta kvinnors verk och verk av andra som ingår i grupper som genom historien blivit osynliggjorda. Och jag kommer till insikt om att jag så gott som alltid vill lyfta fram i nuet levande personer, medan jag ofta hellre skulle vilja bekräfta kollektivet av tänkare med dem som har dött. Samma individer Platon och Aristoteles, till exempel, namnges igen och igen; fast de levde med andra som tänkte, kände, handlade i dialog med dem men som inte formulerade sig i skrift och därmed inte omnämns i våra texter. Det står klart för mig att jag, när idéerna hämtas från en annan tid, vill – eller riskerar att – se nedtecknaren som en representant för en idéströmning.

Den här texten kommer att stå som min. Den är min, men den har också tillkommit i dialogen med många i ett kollektiv av tänkare, kännare, handlare som tänkt, känt, handlat med och mot mig; och som jag tänkt, känt och handlat med och mot. Texten kommer tillsammans med andra texter i efterhand att säga något om den tid vi lever.

Har tillvaron en stor berättelse?

Någon frågade mig vad som drivit mig till att arbeta med det jag gör.

Hur besvarar man en sådan fråga?

Och varje abstrakt bild av världen är lika omöjlig som ritningen till en storm.

Hemma stod allvetande Encyklopedin, en meter i bokhyllan, jag lärde mig läsa den.
Men varje människa får sin egen encyklopedi skriven,
den växer fram i varje själ,

den skrivs från födelsen och framåt, de hundratusentals sidorna står pressade mot varann och ändå med luft emellan! Som de dallrande löven i en skog. Motsägelsernas bok.

Det som står där ändras varje stund, bilderna retuscherar sig själva, orden flimrar.
En svallvåg rullar genom hela texten, den följs av nästa svallvåg, och nästa...⁸³

---

⁸³ Tomas Tranströmer, *Kort paus i orgelorkestern* i ”Det vilda torget” Stockholm, Bonniers 1983, s.9.

Så hur svarar jag på vad som har drivit mig? Livet skrivs hela tiden om och det finns ingen tillvarons ritning. Känslan hos en storm kanske kan tonsättas eller målas men en ritning, nej. Jag tror på luften mellan sidorna. Skogens dallrande löv. Medsägelserna, motsägelserna; de som bor i gliporna. Glipor likt i Magrittes bild av ett äpple med texten *Det här är inte ett äpple*, musikens innehållsrika och ändå också tomma pauser. ”Konstverket [som] öppnar och ställer en värld.”⁸⁴ Konsten som ställer in min blick så att jag ser det jag inte såg: Vad är? Är gestaltning? Vad är återgivning? Är avbildning? Vad är mening? Är ord? Hur? Musiken som ställer mitt öra så att jag hör det jag inte hörde: Klang efter – tystnad – väntan före – anslag. Tillvaron som skapar och skapas.

Jag kan utgå från vad som hände vid många olika tidpunkter och ursprunget till min drivkraft kan förklaras på tusen och en olika sätt. Alla lite sanna, men trots det inte sanningen.

Tre år: Jag frågar och frågar. Mamma bestämmer sig för att försöka att alltid lyssna till mina och min systers frågor.

Sex år: Pappa läste Tripp, Trapp, Trull och jätten Dum-Dum för mig och min syster: Tripp, en av tre systrar, vägrar en dag lyda moster Märts påbud om att laga strumpor. Systrarnas pappa, riddare Ulf, har gått ut för att rädda världen men har fortfarande efter ett år inte återvänt hem. Tripp kastar strumpan som hon förväntas stoppa och går istället tillsammans med sina systrar för att söka fadern. På sin väg får de höra om Dum-Dum som förstenat ett folk och däribland deras far. Systrarna tar längs stigen emot människors gåvor, råd och kunskap. I mötet med Dum-Dum använder systrarna dessa gåvor och sitt mod till att spegla jätten som detroniseras. Rörelse hos alla återföds och hemfärden blir ett festtåg.⁸⁵ Vad gjorde den sagan till min?

Nio år: Fröken Sahlgren med pärlhalsbandet, förstod sig inte på mig. Jag pratade och frågade. Det tyckte hon inte var som det skulle. Jag fick gå till psykologen. Psykologen förstod sig på mig, hon tyckte inte som fröken. Jag hade rätt till min kraft, den kunde användas klokt och hon föreslog att jag skulle prova att gå på Vår Teater.

Ja det har förstås påverkat mig. Tack, fröken Sahlgren, för att du inte förstod dig på mig. Om du hade gjort det så hade jag kanske inte hittat hit, här, där jag är nu.

Svaren blir anpassade till utgångspunkten för frågan. De är delsanningar som bygger på idén om orsak och verkan. Det finns också svar som jag skulle kunna ge som pekar i andra riktningar.

---

⁸⁴ Wallenstein s. 19.

⁸⁵ Elsa Beskow, ”Tripp, Trapp, Trull och Jätten Dum-Dum”, *Sagans fågel*, red. Elsa Olenius, Stockholm, Rabén och Sjögren, 1959, s.79ff.

I min essä finns några paralleller till sagan ovan: viljan att vara en syster i den tänkta samhällsfamiljen, viljan att hämta kunskap från tänkare liksom från de olika sammanhang jag befinner mig i, och sist men inte minst, viljan att förändra eller kanske att rädda världen.

Men vad är att rädda världen? Är det att kasta strumporna som vi var satta att laga? Vi behöver också strumpor. Utan strumpor fryser vi. Vi behöver laga dem när de är trasiga. Utan strumpor skulle Tripp, Trapp och Trull inte klarat att ta sig den långa vägen. Stoppande av strumpor är också en förutsättning för förändring. Men om faster Märta och andra tvingar oss att laga strumpor för att vi är flickor och av tradition borde stanna för att laga dem eller om vi tvingas att laga strumpor fast en massa hela strumpor redan finns, då är det väl viktigt att stanna upp och lägga ner strumporna och agera.

Ibland kanske man bara vill sitta i sitt torn med sina systrar och laga strumpor och man behöver inte alltid vara den som ska kasta strumporna och tro att man ska rädda världen.

Ett år förflyter innan strumpkastningen, året är tid och rum som systrarna har tillsammans, tid när de stoppandes strumpor reflekterar. Kanske motsvarar det vad jag gjort de två senaste åren när jag tillsammans med kurskamrater i magisterkursen i praktisk kunskap har reflekterat och knåpat på texter?

Tripp, Trapp och Trull reser sig och går när skälig tid förflutit och de gör det av egen drivkraft, inte för att de uppmanas att så göra. Men faster Märta då? Bygger världsräddandet på att hon är hemma? Vad vet jag om det andra är med om? Vem är jag att komma och tycka att andra ska arbeta med skavande situationer, diskriminering och förtryck? Vad är egentligen kränkningar? Och vad är det jag ställer upp på när uppdragsgivare kontaktar mig och ibland tycks tro att jag har, ett från sagornas värld hämtat, trollspö som kan göra att allt blir bra. Det kan jag inte.

Är tillvaron en stor berättelse? Nej, jag tror på glipor. Likt i Magrittes bild av äpplet och ändå inte ett äpple önskar jag frammana mellanrum.

Före efter

Jag har gått nära, jag har sett på avstånd och jag tycker mig skönja lite av det jag inte tidigare fullt ut kunnat se – ett system i min förståelse: min dans mellan form och innehåll.

Jag frågar under min måndag om jag framkallar texten för att *förundras*, *förstå*, *förändras*, *förbli*, *förtöja*, *förhöja*.

Jag *undrar* där jag *står*, om jag och vi *ändras* och *blir* till genom att *töjas* och *höjas*.

Kan vi och vad skulle det kunna vara att efterundra, efterstå, efterändras, efterbli, eftertöja och efterhöja?

Kanske är en väg att efterforska och efterleva det vi tror på, är och tillblir som, genom att eftersöka genuin dialog? Dialog där vi skapar varandra, dialog som ger eftersken och efterklang.

Med dig min medvandrare och läsare stannar jag ett ögonblick i detta vägsål.

Nuet.

Och så påbörjas framtiden.

Lördag, söndag...

Min skapande rörelse genom texten drar sig mot sitt slut.

Ny vecka väcks med sina ord och veck.

Rörelser upphör, innan dess har de satt fart på det som förs vidare.

Ny rörelse, varje sekund – nya möten, sekunder som aldrig tidigare låtit sig röras...

Sammanfattning

Genom textskapande närmar jag mig, reflekterar och prövar några sidor av min egen yrkestillvaro som joker i forumteater och som forumspelspedagog. Essän är strukturerad som en vecka och rymmer tillbakablickar på tre problematiska situationer: en måndag med diskriminering under en föreställning, en glimt från en onsdag där jag inte disponerade tiden med tillit till det gemensamma arbetet, och en torsdag då jag blev ifrågasatt i mitt yrke.

Situationerna gestaltas ingående genom texten och därefter prövar jag dem.

Detta sker dels genom eget resonerande, dels via genomlysning med hjälp av texter till exempel hämtade från fälten sociologi, pedagogik och yrkeskunnande men i synnerhet genom filosofiska texter.

Arbetet med essän har gjort mig observant på vikten av att uppmärksamma publikreaktioner. Jag har fått möjlighet att utveckla tankar om hur reflektion görs, hur den uppstår och tankar om olika lager av reflektion. Vidare har jag begrundat hur man som forumspelspedagog drar gränsen mellan arbete med forumspel och terapi. Essäskrivandet har likaså fått mig att fundera över hur samspelet med mina uppdragsgivare påverkar utförandet av uppdraget. Genom essän har jag också belyst tankegångar om hur personers ställning och makt påverkar mitt arbete.

Jag har genom texten i sig velat ge gestalt åt delar av dess innehåll. Denna aspekt växte sig starkare allteftersom texten växte fram. I texten har jag också belyst till exempel normer, tidskonstruktioner och språkets metaforer. Genom att skriva essän har jag fått syn på glipor där sätt att tänka delvis går emot varandra. Jag menar att just glipor skapar möjlighet till fortsatt dialog.

Källor

Litteratur

- Alsterdal, Lotte, *Hertig av ovisshet: aspekter på yrkeskunnande*, 2. rev. uppl., diss. Stockholm, Tekniska högskolan, 2002.
- Anderson, Perry, *Postmodernitetens ursprung*, översättare Sven-Erik Torhell, Göteborg, Daidalos, 2000.
- Arendt, Hannah, ”Tänkande och moraliska överväganden: en föreläsning” i *Tanke, känsla, identitet*, översättare Annika Persson, red. Ulla M. Holm, Eva Mark och Annika Persson, Göteborg, Anamma, 1997.
- Aristoteles, *Den nikomachiska etiken*, översättare Mårten Ringbom, 2. uppl., Göteborg, Daidalos, 1993.
- Bauman, Zygmunt, *Flytande rädsla*, översättare Eva Backelin, Göteborg, Daidalos, 2007.
- Beauvoir, Simone, *För en tvetydighetens moral*, översättare Mats Rosengren, Göteborg, Daidalos, 1992.
- Beskow, Elsa, ”Tripp, Trapp, Trull och Jätten Dum-Dum” i *Sagans fågel*, red. Elsa Olenius, Stockholm, Rabén och Sjögren, 1959.
- Boal, Augusto, *Games for actors and non-actors*, översättare Adrian Jackson, London, Routledge, 1992.
- Bornemark, Jonna, *Kunskapens gräns, gränsens vetande: en fenomenologisk undersökning av transcendens och kroppslighet*, diss. Huddinge, Södertörns högskola, 2009.
- Edemo, Gunilla, ”Att bota en fördom eller undersöka en föreställning – om systembevarande och systemförändrande demokratiarbete” i *Normkritisk pedagogik - Makt, lärande och strategier för förändring*, red. Janne Bromseth och Frida Darj, Uppsala, Skrifter från Centrum för Genusvetenskap/Crossroads of Knowledge i samarbete med RFSL ungdom, 2010.
- Fleck, Ludwik, *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum: inledning till läran om tankestil och tankekollektiv*, översättare Bengt Liliequist, Eslöv, Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1997.
- Foucault, Michael, ”Den maskerade filosofen” i *Diskursernas kamp*, översättare Lars Bjurman, Eslöv, Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2008.
- Foucault, Michael, *Övervakning och straff: fängelsets födelse*, översättning Carl Gustaf Bjurström, Lund, Arkiv, 2003.

- Freire, Paulo, *Pedagogik för förtryckta*, översättare Fredrik, Gustav och Sten Rodhe, Stockholm, Gummessons Kursiv, 1972.
- Göranzon, Bo, *Spelregler: om gränsöverskridande*, Stockholm, Dialoger, 2001.
- Hammarén, Maria, *Skriva hop sig: Om att uppfinna sig själv*, Stockholm, Santérus, 2006.
- Heidegren, Carl-Göran, *Erkännande*, 1. uppl., Malmö, Liber, 2009.
- Josephson, Agneta, ”På väg mot normkritiskt arbete med forumteater, forumspel och värderingsövningar” i *Normkritisk pedagogik - Makt, lärande och strategier för förändring*, red. Janne Bromseth och Frida Darj, Uppsala, Skrifter från Centrum för Genusvetenskap/Crossroads of Knowledge i samarbete med RFSL ungdom, 2010.
- Merleau-Ponty, Maurice, *Kroppens fenomenologi*, översättare William Fovet, 1. uppl., Göteborg, Daidalos, 1999.
- Molander, Bengt, *Kunskap i handling*, 2. rev. uppl., Göteborg, Daidalos, 1996.
- Montaigne, Michel, ”Om erfarenheten”, *Essayer*, Bok 3, översättare Jan Stolpe, Stockholm, Atlantis, 1992.
- Nietzsche, Friedrich, ”Om sanning och lögn i utomnormalisk mening”, *Samlade skrifter. Bd 2, Otidsenliga betraktelser I-IV ; Efterlämnade skrifter 1872-1875*, översättare Margaretha Holmquist, Eslöv, Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2005.
- Nilsson, Christian, ”Fronesis och den mänskliga tillvaron” i *Vad är praktisk kunskap*, red. Jonna Bornemark & Fredrik Svenaeus, Huddinge, Södertörn studies in practical knowledge 1, 2009.
- Nilsson, Christian, ”Om psykoterapeutens och Psykoanalytikerns praktiska kunskap” i *Psykoterapeutens & Psykoanalytikerns praktiska kunskap* red. Christian Nilsson, Huddinge, Södertörn studies in practical knowledge 2, 2010.
- Nussbaum, Martha Craven, ”Emotioner som värdeomdömen” i *Tanke, känsla, identitet*, översättare Annika Persson, red. Ulla M. Holm, Eva Mark och Annika Persson, Göteborg, Anamma Böcker AB, 1997.
- Platon, ”Theaitetos” i *Skrifter: Parmenides, Theaitetos, Sofisten, Statsmannen, Timaios, Kritias, Filebos*, Bok 4, översättare Jan Stolpe, Stockholm, Atlantis, 2006.
- Svenaeus, Fredrik, *Sjukdomens mening: det medicinska mötets fenomenologi och hermeneutik*, Stockholm, Natur och kultur, 2003.
- Tranströmer, Tomas, *Kort paus i orgelorkestern* i ”Det vilda torget” Stockholm, Bonniers, 1983.

Tidningar och tidskriftsmaterial

Adorno, Theodor W. "Essän som form", översättare Anders Johansson, *Glänta* 2000:1

Alexandersson, Mikael, "Tankens krökning tillbaka mot sig själv" i *Pedagogiska magasinet* 2007:1.

Cavalcante-Schuback, Marcia Sá, "Mellan Kafka och Heidegger" i *Glänta* 2008:4.

Ekström von Essen, Ulla, "Tankestil och tankekollektiv", i *Dialoger: Narcissus* 1998:47.

Eriksson, Kimmo, "Cyklicitet uppträder i både natur och kultur" i *Tvärsnitt Humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning Vetenskapsrådet* 2010:1.

Hirdman, Yvonne, "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning" i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 1988:3.

Wallenstein, Sven-Olov "Heidegger, tekniken och naturen" i *Glänta* 2009:4.

Otryckt material

Boal Augusto, "Forum Theatre", International Theatre of the Oppressed Organization, Rio de Janeiro, se <http://www.theatreoftheoppressed.org/en/index.php?nodeID=78>, 2010-05-15.

Bornemark, Jonna Föreläsning, Södertörns högskola, 2009-01-21.

Byréus Katrin, "Forumspel" Kropp och själ K.B, se http://www.byreus.com/metod_forum.php, 2010-05-20

Ekström von Essen, Ulla, Föreläsning Södertörns högskola, 2009-10-07.

Hammarén, Maria, "Bildning och skrivande", Högskoleverkets rapportserie 2009:2 Stockholm, Högskoleverket, se

<http://www.hsv.se/download/18.b1acc8911efa2045e47ffe689/0902R.pdf>, 2010-04-03.

Josephson, Agneta "Jokern, dialogkonstnär i spelet", C-uppsats, Gävle högskola, 2006.

Magritte Rene, målare, "Ceci n'est pas une pomme" målning, se <http://www.artreview.com/group/whatisart>, 2009-05-16.

Nationalencyklopedin, se <http://www.ne.se>.

Österlind, Eva "Acting out of habits - can Theatre of the Oppressed promote change? Boal's theatre methods in relation to Bourdieu's concept of habitus" i *Research in Drama Education*, 2008:13:1, London Routledge, se

<http://www.informaworld.com/smpp/content~content=a790183096&db=all>, 2010-04-22.

---

⁸⁶ René Magritte, Målare, *Ceci n'est pas une pomme* målning, se <http://www.artreview.com/group/whatisart>, 2009-05-16.